

Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії Центральної та Східної Європи
і спеціальних галузей історичної науки

Дипломна робота на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
на тему:

Становище українського населення в дистрикті «Галичина» (1941–1944 рр.)

Виконала: студентка 4 курсу,
групи ІА-41

Спеціальності: 032 «Історія та археологія»

Біньковська Анастасія Андріївна

Керівник:

доктор історичних наук, професор

Комар Володимир Леонович

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. УТВОРЕННЯ ТА АДМІНІСТРАТИВНИЙ УСТРІЙ ДИСТРИКТУ ГАЛИЧИНА	8
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	28
РОЗДІЛ 3. ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ	46
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	70

ВСТУП

Актуальність теми. Друга світова війна стала для українського народу періодом складних політичних трансформацій, що відбувалися в умовах зіткнення двох найпотужніших тоталітарних систем ХХ століття. У цьому контексті особливої уваги набуває дослідження історії дистрикту «Галичина» (1941–1944 рр.), як унікального адміністративного утворення, яке нацистська Німеччина виокремила із загальноукраїнського масиву та інтегрувала до складу Генеральної губернії. Актуальність даного дослідження зумовлена низкою чинників.

По-перше, дистрикт «Галичина» став майданчиком для специфічного соціально-політичного експерименту Третього рейху. Використовуючи «австрійську спадщину» та колишній досвід перебування краю у складі Габсбурзької монархії, окупаційна влада намагалася створити ілюзію лояльності до українців, аби ефективніше експлуатувати людські та природні ресурси регіону. Аналіз цього «особливого статусу» дозволяє розкрити справжні наміри нацистів щодо фрагментації українських територій та недопущення створення єдиної соборної держави.

По-друге, діяльність Українського центрального комітету (УЦК) під керівництвом Володимира Кубійовича та роль Української греко-католицької церкви на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким демонструють складний шлях легальної боротьби за права українського населення. Дослідження того, як національні інституції намагалися балансувати між окупаційним тиском та захистом інтересів народу, є ключовим для сучасної історичної науки, що прагне відійти від спрощених ідеологічних схем минулого.

По-третє, актуальність підсилюється необхідністю детального вивчення повсякденного життя українців в умовах війни. Жорстка система економічних «контингентів», тотальний дефіцит, примусова депортація молоді як «остарбайтерів» та правова незахищеність сформували умови, за яких виживання ставало щоденним подвигом. Водночас, виникнення та розвиток організованого збройного опору в особі Української повстанської армії (УПА) та підпілля ОУН

на теренах Галичини свідчать про активну суб'єктність українського суспільства, яке не змирилося з роллю об'єкта чужої волі.

Зважаючи на постійні спроби зовнішніх сил маніпулювати історичною пам'яттю, об'єктивне висвітлення подій у дистрикті «Галичина» є необхідним інструментом для формування національної ідентичності. Глибоке розуміння того, як українці діяли в умовах втраченої державності та зовнішньої агресії у 1941–1944 роках, дає змогу краще усвідомити цінність суверенної держави сьогодні та механізми протидії тоталітарним загрозам.

Таким чином, тема становища українців у дистрикті «Галичина» залишається не лише науково значущою, а й суспільно резонансною, вимагаючи всебічного та історично правдивого переосмислення.

Об'єкт дослідження – українське суспільство та комплекс суспільно-політичних і соціально-економічних процесів на теренах Східної Галичини в умовах нацистського окупаційного режиму протягом 1941–1944 рр.

Предмет дослідження – особливості адміністративно-політичного статусу дистрикту «Галичина» у складі Генеральної губернії, правове та матеріальне становище українського населення, механізми функціонування окупаційної влади, діяльність українських національних інституцій (зокрема УЦК) та розвиток різних форм спротиву (як збройного, так і підпільного) нацистській політиці.

Мета роботи – комплексно дослідити особливості нацистського окупаційного режиму в дистрикті «Галичина» у 1941–1944 рр., висвітлити правове, соціально-економічне та культурне становище українського населення, а також з'ясувати роль національних інституцій та збройного підпілля у боротьбі за виживання та державну незалежність.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

– Розкрити історичні передумови формування дистрикту «Галичина», проаналізувавши геополітичні зміни в регіоні після початку німецько-радянської війни та перехід від військової до цивільної адміністрації.

– Охарактеризувати адміністративно-політичний устрій дистрикту у складі Генеральної губернії, визначивши специфіку повноважень німецької влади та особливості ієрархії окупаційного апарату.

– Проаналізувати правове становище українців, висвітливши систему обмежень, репресивну політику нацистів та механізми залякування місцевого населення.

– Дослідити економічну політику окупантів, зокрема систему обов'язкових «контингентів», податковий тиск та масштаби примусового вивезення української молоді (остарбайтерів) на роботу до Третього рейху.

– Висвітлити діяльність Українського центрального комітету (УЦК) під керівництвом В. Кубійовича, оцінивши межі його впливу та спроби захисту соціальних і культурних інтересів українців перед німецькою владою.

– Оцінити масштаби та форми українського руху опору, простеживши еволюцію збройної боротьби ОУН та УПА проти нацистської окупації, а також діяльність підпілля та пасивні форми протесту цивільного населення.

Методологічну основу роботи становить поєднання принципів науковості, об'єктивності та історизму. У процесі дослідження спиралось на системний підхід, що дозволило розглянути дистрикт «Галичина» не як ізольовану територію, а як специфічну складову частину Генеральної губернії, де нацистська окупаційна політика перепліталася з місцевими історико-культурними особливостями.

Історіографія дослідження представлена широким колом праць, які можна розділити на кілька груп. Першу групу становлять фундаментальні дослідження загальної історії України у Другій світовій війні, автори яких (В. Смолій, М. Коваль, С. Кульчицький, О. Лисенко) заклали концептуальні засади вивчення окупаційного режиму. Специфіку дистрикту «Галичина» та німецької політики щодо українців ґрунтовно проаналізував В. Косик, висвітливши взаємини між Україною та Німеччиною у воєнний період.

Питання соціально-економічного життя, фінансової політики та аграрних відносин у дистрикті детально розкрито у розвідках І. Ветрова, В. Марочка та О.

Перехреста. Важливий внесок у дослідження повсякдення та долі примусових робітників зробили К. Беркгоф, Т. Боряк та О. Гончаренко.

Окрему групу складають праці, присвячені українському визвольному руху та діяльності ОУН і УПА. Дослідження І. Патриляка, А. Кентія, В. В'ятровича та Ю. Киричука дозволяють простежити еволюцію збройної боротьби в Галичині. Регіональні аспекти окупації та діяльність місцевих адміністрацій висвітлено у роботах М. Кучерепи, Г. Стародубець та Н. Лебедевої. Загальноісторичний контекст та питання ідентичності в умовах війни доповнюються працями Я. Грицака, С. Плохія та Т. Снайдера.

Джерельну базу дослідження становить комплекс опублікованих документів, часописів та мемуарів. До першої групи належать офіційні матеріали та збірники документів, зокрема «Літопис УПА», видання під редакцією М. Кугутяка, О. Лисенка та В. Сергійчука, а також протоколи Нюрнберзького процесу. Важливим складником є тогочасна періодика, представлена газетами «Краківські вісті», «Львівські вісті» та «Волинь», що відображають ідеологію та побут 1941–1944 років. Суб'єктивний вимір подій реконструйовано через мемуарну спадщину В. Кубійовича, В. Кука, Ю. Шухевича та В.-Д. Гайке, що дозволило дослідити стратегії виживання та діяльність національних інституцій в умовах окупації.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з червня 1941 року по липень 1944 року. Нижня межа пов'язана з початком німецько-радянської війни (22 червня 1941 р.) та подальшим вступом німецьких військ на територію Східної Галичини, що призвело до ліквідації радянської влади та періоду «правового вакууму» до моменту офіційного створення цивільної адміністрації. Верхня межа зумовлена завершенням нацистської окупації регіону внаслідок масштабного наступу радянських та остаточного витіснення німецьких підрозділів із території Галичини в липні 1944 року.

Географічні межі дослідження обмежуються територією Дистрикту «Галичина», який був п'ятою адміністративно-територіальною одиницею Генеральної губернії з центром у місті Львові. Площа досліджуваного регіону

становила понад 48 000 км². Територіально межі охоплюють землі Східної Галичини, що до вересня 1939 року входили до складу Другої Речі Посполитої, а в сучасних адміністративних кордонах України включають Львівську область, Івано-Франківську область, Тернопільську область (за винятком її північних районів, що історично належали до Волині та входили до складу Райхскомісаріату «Україна»).

Наукова новизна полягає у систематизації та комплексному розгляді умов життя українців у дистрикті «Галичина». У роботі докладно проаналізовано, як нацистська адміністрація використовувала австрійські управлінські традиції для контролю над краєм. Окрему увагу приділено діяльності Українського центрального комітету та релігійних громад як легальних способів захисту населення, а також зв'язку між щоденним виживанням людей та їхньою підтримкою збройного руху опору.

Практичне значення роботи визначається можливістю використання її основних положень при підготовці навчальних курсів та спецкурсів з історії Другої світової війни та краєзнавства Східної Галичини. Матеріали дослідження можуть бути застосовані у музейній та просвітницькій діяльності для розробки тематичних експозицій, а також слугувати джерельною базою для подальших наукових розвідок, спрямованих на вивчення повсякденного життя та стратегій виживання цивільного населення в умовах окупації. Результати дослідження сприяють формуванню об'єктивної національної пам'яті та розвінчуванню історичних міфів щодо воєнного періоду.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

УТВОРЕННЯ ТА АДМІНІСТРАТИВНИЙ УСТРІЙ ДИСТРИКТУ ГАЛИЧИНА

Друга світова війна стала вирішальним періодом в історії українських земель, спричинивши масштабні політичні, соціальні та адміністративні зміни. Західна Україна, особливо Східна Галичина, опинилася в епіцентрі геополітичних інтересів провідних держав світу, що призвело до її інтеграції в різні державні утворення і трансформації системи управління. У цих умовах виникли передумови для формування нових адміністративних структур, зокрема Дистрикту «Галичина», який увійшов до складу окупаційної системи нацистської Німеччини. Історичні передумови формування дистрикту тісно пов'язані з подіями кінця 1930-х початку 1940-х років. У 1939 році, після підписання пакту Молотова-Ріббентропа, західноукраїнські землі увійшли до складу Радянського Союзу. Проте вже в 1941 році ситуація докорінно змінилася через початок німецько-радянської війни. 22 червня того ж року нацистська Німеччина здійснила напад на СРСР, що спричинило стрімке просування німецької армії на схід і запровадження окупаційного режиму на значній частині території України[51, с. 10–18].

До офіційного проголошення дистрикту 1 серпня 1941 року територія перебувала у правовому вакуумі, де вся повнота влади зосереджувалася в руках військового командування Вермахту. У цей період, впродовж червня-липня 1941 року, польові й міські комендатури виконували функції, які стали основою для створення майбутньої цивільної адміністрації. Основними завданнями цього етапу були первинна реєстрація населення, конфіскація майна та придушення перших проявів опору місцевого населення. Остаточний перехід від військового управління до цивільного можна розглядати як завершальний етап процесу інтеграції Галичини в адміністративну систему Третього рейху[45, с. 34–39].

Ще до початку війни з Радянським Союзом нацистське керівництво Німеччини сформувало план устрою майбутніх окупованих територій. Центральним елементом цього плану була ідея «життєвого простору», яка передбачала експансію на схід і використання захоплених земель як джерела ресурсів, продовольства й робочої сили. Українські території розглядалися як стратегічно важливий економічний ресурс, покликаний задовольняти потреби німецької держави в умовах воєнного протистояння. Генеральний план «Ост» відігравав значну роль у визначенні окупаційної політики, спрямованої на радикальну трансформацію соціально-економічної і демографічної структури Східної Європи. Відповідно до цього документа, територія Радянського Союзу повинна була бути поділена на автономні адміністративні одиниці, повністю контрольовані Німеччиною. У цьому контексті Україна розглядалася як один із ключових регіонів, покликаних стати основою для економічного забезпечення реалізації нацистських планів [49, с. 172–180].

Однією з ключових ідеологічних передумов інтеграції Східної Галичини до складу Генерального губернаторства була нацистська концепція "історичної приналежності" регіону до центральноєвропейського культурного простору. На відміну від інших українських територій, Галичина сприймалася в Берліні як колишній коронний край Габсбурзької монархії. За твердженнями нацистської пропаганди, тривалий період перебування у складі Австро-Угорщини сформував тут унікальний адміністративний і культурний ландшафт, який, на думку окупантів, робив регіон більш зрозумілим та зручним для німецького управління, ніж території "радянського" Сходу. Саме це "австрійське минуле" слугувало формальним виправданням для надання Галичині особливого статусу та її штучного відокремлення від решти окупованих українських земель. У підготовці до війни нацистське керівництво не мало визначеного єдиного плану щодо адміністративного устрою окупованих земель. Розглядалися різні варіанти, які включали створення залежних держав чи впровадження прямого управління через рейхскомісаріати та інші адміністративні структури. Незмінною залишалася

основна мета цих рішень, а саме встановлення повного політичного, економічного та військового контролю над регіонами [42, с. 288–292] .

Визначення статусу українських територій спричинило гостру боротьбу між групами впливу в нацистській верхівці. Райхсміністр А. Розенберг пропонував включити Галичину до складу майбутнього рейхскомісаріату, щоб використати український націоналізм проти Москви. Натомість Г. Франк, за підтримки Г. Гімmlера, наполягав на розширенні меж Генерального губернаторства. Переміг підхід Франка: його аргументи щодо економічної стабільності та зміцнення структури губернаторства виявилися для А. Гітлера переконливішими [36, с. 94–101].

З початком війни управління спершу здійснювали військові структури, проте вже влітку 1941 року було ініційовано перехід до цивільної адміністрації. Східна Галичина стала об'єктом специфічного підходу: через її геостратегічне значення та історичний зв'язок із колишньою Польщею, регіон не включили до рейхскомісаріату «Україна», а інтегрували до Генерального губернаторства. Це рішення заклало підвалини особливого адміністративно-правового статусу краю в межах окупаційної системи.

Одним із ключових політичних факторів, що остаточно унеможливив реалізацію ідеї української автономії, стали події, які відбулися 30 червня 1941 року. Проголошення у Львові Акта відновлення Української Держави Організацією українських націоналістів(б) стало несподіваним кроком для нацистського керівництва, яке сприйняло це як сміливу спробу поставити Третій рейх перед доконаним фактом. Відмова українських націоналістів скасувати цей Акт викликала масові арешти й остаточно переконала Адольфа Гітлера у необхідності впровадження прямого управління Німеччини на цих територіях. У результаті, замість створення союзної чи маріонеткової держави, Східна Галичина була перетворена на звичайну колоніальну адміністративну одиницю у складі Генерального губернаторства дистрикт. Рішення про такий адміністративний устрій ґрунтувалося на декількох важливих чинниках. По-перше, структурна система управління Генерального губернаторства вже була налагодженою, що

дозволяло швидко адаптувати її до нових територій без значних організаційних змін. По-друге, німецьке керівництво прагнуло ізолювати Галичину від решти українських земель, що відповідало стратегії фрагментації та пригнічення національного руху. По-третє, регіон мав важливе економічне значення завдяки своєму ресурсному потенціалу, що значною мірою визначало інтерес Третього рейху до його експлуатації [40, с. 54–61].

Стратегічний інтерес Німеччини до енергетичних ресурсів регіону мав особливу вагу серед передумов. Бориславсько-Дрогобицький нафтовий басейн був одним із небагатьох доступних джерел природних вуглеводнів у Європі, які були вкрай необхідні для функціонування нацистської військової машини. Прагнення забезпечити стабільний і впорядкований контроль над видобутком нафти та озокериту, усунувши вплив фронтового хаосу, вимагало організації цивільного дистрикту. Така структура, з чітко налагодженими поліцейськими та адміністративними механізмами, мала гарантувати безперебійне постачання сировини до Третього Рейху [49, с. 220–224].

1 серпня 1941 року Східна Галичина була виведена з-під військового управління та включена до складу Генерального губернаторства як окремий дистрикт із центром у Львові. Створення дистрикту «Галичина» зумовлювалося прагненням нацистського керівництва максимально інтегрувати ресурси регіону в економіку Третього рейху та встановити жорсткий адміністративний контроль. Окупаційна політика базувалася на повному запереченні політичних прав українців, яких розглядали виключно як трудовий ресурс. Такий статус регіону визначив колоніальний характер режиму, де цивільна адміністрація слугувала інструментом експлуатації населення та придушення національних державотворчих прагнень [51, с. 55–63].

Початок німецько-радянської війни в червні 1941 року відкрив новий розділ у політичній історії західноукраїнських земель. Уже в перші тижні після окупації Східної Галичини постало питання про її адміністративний статус у системі Третього рейху. Німецьке керівництво на той час не мало чіткої концепції щодо управління захопленими територіями Східної Європи, що спричинило

різноманітність підходів та певну невизначеність у прийнятті рішень [34, с. 136–141].

На початку управління здійснювалося військовими структурами. Відповідно до директив від 22 червня 1941 року повнота влади надавалася військовому командуванню вермахту. Головним рівнем керування було Верховне командування (ОКВ) на чолі з Адольфом Гітлером і начальником штабу Вільгельмом Кейтелем. Безпосереднє управління на місцях здійснювали командувачі груп армій, зокрема групи армій «Південь». У тилкових зонах створювалися комендатури (головні польові, польові та місцеві), які виконували військові та адміністративні функції: підтримання порядку, контроль за населенням та забезпечення потреб армії. Перехід від військової до цивільної адміністрації знаменував створення більш стабільної системи управління на окупованих територіях. Впровадження цивільної влади було спрямоване на впорядкування адміністративних процедур, централізацію управління та посилення ефективності контролю над місцевим населенням. Ця структура безпосередньо підпорядковувалася вищому керівництву Третього рейху й функціонувала через розгалужену систему адміністративних установ [51, с. 74–82].

Ключове значення для визначення статусу Східної Галичини мала нарада 16 липня 1941 року за участю Гітлера і вищого керівництва рейху. Під час цієї зустрічі було визначено основні принципи управління окупованими територіями як ресурсною базою. Згідно з наказом Гітлера від 17 липня 1941 року, на цих територіях вводилося цивільне управління. Документ чітко розділяв зони впливу: землі, не включені до Генерального губернаторства (як Дистрикт "Галичина"), підпорядковувалися Міністерству окупованих східних областей на чолі з Альфредом Розенбергом. Таким чином, Галичина увійшла до юрисдикції Ганса Франка, тоді як інша частина України стала Рейхскомісаріатом "Україна" (РКУ), що мала іншу вертикаль влади від райхскомісара до гебітскомісарів.

Швидкому ухваленню остаточного рішення Гітлера сприяла спроба ОУН(б) проголосити Акт відновлення Української Держави 30 червня 1941 року у Львові.

Поява українського уряду на чолі з Ярославом Стецьком суперечила планам Берліна. Непохитність українських націоналістів у небажанні відкликати Акт призвела до арештів керівництва ОУН та розчарування нацистів у можливості співпраці з українськими політичними силами. Галичину почали розглядати як частину Генерального губернаторства (ГГ), а не майбутньої України [40, с. 66–72].

Рішення від 17 липня 1941 року передало адміністративне управління Східною Галичиною до генерал-губернатора Ганса Франка. Це рішення базувалося на концепції про «історичну приналежність» цих земель до австрійського культурного простору. Нацистська пропаганда підкреслювала, що Галичина, як колишній коронний край Габсбургів, є більш «цивілізованою» в порівнянні з іншими українськими територіями [42, с. 295–299].

Остаточний адміністративний статус регіону був оформлений 1 серпня 1941 року, коли він офіційно став частиною ГГ як окремий Дистрикт «Галичина». Першим губернатором дистрикту став Карл Ляш, наблизений соратник Франка, однак його перебування на посаді завершилося скандалом: на початку 1942 року його заарештували за звинуваченням у корупції та привласненні трофейних цінностей. У січні 1942 року посаду губернатора зайняв бригаденфюрер СС Отто Вехтер. На відміну від свого попередника, Вехтер проводив м'якшу політику, намагаючись здобути лояльність місцевого населення шляхом деяких поступок у культурній та суспільній сферах. Це дозволяло ефективніше залучати людські ресурси регіону для потреб фронту [49, с. 248–254].

Адміністративним центром дистрикту став Львів. Система управління була організована за німецьким зразком, територія поділялася на окружні староства (крайзгауптманшафти), якими керували німецькі службовці (крайзгауптмани). На нижчих рівнях діяли місцеві органи самоврядування (районні, міські та сільські управи), очолювані бургомістрами та старостами, які повністю підпорядковувалися окупаційній адміністрації. До складу адміністративної системи дистрикту входило 15 окружних староств, серед яких Львів виділявся в окрему адміністративну одиницю. Структура поділу була багаторівневою:

староства склалися з округів (бецирків) і сільських громад (ландгемайндів). Також існували так звані виокремлені міста (крайзфрайштадти), яких разом із староствами налічувалося 17. На найнижчих щаблях управління (бургмістри, солтиси, вїйти) дозволялося залучати місцевих жителів українців або поляків, залежно від етнічного складу конкретного населеного пункту [45, с. 92–98].

Новостворений дистрикт "Галичина" охоплював території сучасних Львівської, Дрогобицької, Станіславської та частини Тернопільської областей (за винятком північних районів останньої). Загальна площа цієї адміністративної одиниці становила 48 081 км², а чисельність населення досягала 4,789 млн осіб. Інтеграція зазначених територій до складу Генерального губернаторства як п'ятого дистрикту (поруч із Варшавським, Краківським, Радомським та Люблінським) остаточно закріпила їх відмежування від решти українських земель, що увійшли до складу Рейхскомісаріату "Україна". Варто зауважити, що масштаби Дистрикту "Галичина" значно поступалися площі Рейхскомісаріату "Україна", яка на початок 1943 року сягала 339 тис. км² із населенням у 16,9 млн осіб. Примітно, що адміністративний кордон між цими двома утвореннями проходив вздовж давньої лінії Сокаль, Броди, Підволочиськ, річка Збруч, фактично повторюючи історичний поділ між колишніми Австро-Угорською та Російською імперіями. Цей факт підкреслює прагнення нацистської адміністрації зберегти історико-географічну розмежованість українських земель [56, с. 201–208].

Процес включення Галичини до Генерального губернаторства зустрів спротив з боку національно свідомих кіл. 30 липня 1941 року група громадських і церковних діячів під керівництвом митрополита Андрея Шептицького та Костя Левицького заснувала Українську національну раду (так звану Раду Сеньйорів). Вони направили офіційний протест німецькому уряду, висловлюючи незгоду з рішенням про включення цього регіону до складу польської окупаційної адміністрації. Нацистське керівництво проігнорувало протест, а вже у лютому 1942 року діяльність Ради була офіційно заборонена, що остаточно розвіяло надії щодо можливості політичного діалогу з рейхом [57, с. 164–169].

Важливим аспектом розвитку регіону стало впровадження діяльності Українського Центрального Комітету (УЦК), очолюваного Володимиром Кубійовичем. Попри те що Комітет виконував переважно допоміжні та благодійні функції, він слугував єдиною легальною платформою для відстоювання українських інтересів у той час. Серед спеціалізованих механізмів залучення людських ресурсів варто виділити створення організації "Українська служба Батьківщині" (УСБ), орієнтованої на молодь віком від 18 до 35 років. Учасники УСБ виконували важливі завдання, такі як ремонт і будівництво доріг, регулювання річок та меліорація земель. Хоча офіційно служба позиціонувалася як добровільна, було запроваджено суворі покарання за відмову від участі, а обов'язок забезпечити необхідну кількість залучених покладался безпосередньо на сільських старост [53, с. 271–278].

Економічна політика в дистрикті була спрямована на інтенсивну експлуатацію сільського господарства під контролем Г. Герінга, тоді як забезпечення безпеки та проведення репресій перебувало у віданні поліційного апарату під керівництвом Г. Гімmlера. Соціальна політика мала виразний дискримінаційний характер, що базувався на етнічних критеріях: найжорстокіших переслідувань і масового винищення зазнавало єврейське населення. Господарська експлуатація регіону здійснювалася відповідно до чітко визначених планів, які були закріплені в угодах між генерал-губернатором Г. Франком і господарською інспекцією "Південь". Згідно з цими домовленостями, дистрикт "Галичина" мав постачати для потреб вермахту 200 тисяч тонн зерна, 25 тисяч тонн м'яса і 15 тисяч тонн цукру. Для досягнення встановлених нормативів німецька адміністрація запровадила сувору систему обов'язкових "контингентів" поставок, за невиконання яких селяни піддавалися жорстким каральним заходам [39, с. 112–120].

Адміністративний устрій Дистрикту «Галичина» вирізнявся унікальним поєднанням трьох форм управління: військової, цивільної та поліційної. Така модель створювала складну систему влади, де окремі структури часто виконували дублюючі функції. Однак подібна організація дозволяла забезпечувати

максимальний контроль над територією і населенням, відповідаючи стратегічним інтересам нацистського режиму. Створення Дистрикту «Галичина» остаточно закріпило територіальну фрагментацію українських земель. Інтеграція цього регіону до складу Генерального губернаторства, а не до Рейхскомісаріату «Україна», спричинила формування специфічної моделі окупаційного управління. Вона характеризувалася поєднанням жорстких експлуатаційних практик із прагматичним застосуванням австрійських адміністративних традицій, а також обмеженою підтримкою деяких місцевих структур [52, с. 180–187].

Після офіційного включення Східної Галичини до складу німецької окупаційної адміністрації почався процес створення системи управління, яка була покликана відповідати загальним принципам функціонування владних структур у рамках Генерального губернаторства. Формування адміністративного апарату спрямовувалося на забезпечення повного контролю над регіоном, раціоналізацію використання його матеріальних і людських ресурсів, а також на підпорядкування місцевого населення стратегічним інтересам Третього рейху. Вищу адміністративну владу в дистрикті зосереджував губернатор, який перебував у підпорядкуванні генерал-губернатора Ганса Франка. Першим очільником цієї адміністративної одиниці став Карл Ляш, якого згодом замінив Отто Вехтер, представник високопоставленого керівництва СС. Призначення німецьких чиновників на ключові посади свідчить про цілеспрямовану політику окупаційної влади, що передбачала суворий контроль і централізоване регулювання всіх аспектів життя в регіоні [58, с. 302–309].

Адміністративна система дистрикту «Галичина» базувалася на жорсткій ієрархічній моделі з центром у Львові. При губернаторі функціонував апарат профільних управлінь (фінансів, освіти, господарства тощо), що здійснював повний контроль над життєдіяльністю регіону. Територіально дистрикт поділявся на округи (крайси), очолювані німецькими чиновниками, яким підпорядковувалися нижчі ланки — повіти та громади. Така структура забезпечувала оперативний контроль над суспільно-політичною ситуацією [42, с. 300–304].

Специфікою устрою було поєднання централізованого німецького керівництва з вибірковим залученням місцевих кадрів (українців та поляків) на локальному рівні. Призначення представників громад бургомістрами чи війтами мало на меті підвищити ефективність взаємодії окупаційної влади з населенням та використати управлінський досвід місцевих фахівців для реалізації цілей Третього рейху [45, с. 118–123].

Адміністративна політика нацистської Німеччини на території окупованої України була глибоко інтегрована в ідеологічні засади режиму. Ключовою ідеєю цієї політики була концепція так званого "життєвого простору", що ставила за мету територіальне розширення Третього рейху за рахунок східних земель. У даному контексті Україна розглядалася як стратегічно важливий регіон, здатний забезпечити Німеччину сировиною, продовольчими ресурсами та робочою силою, необхідними для підтримання економічної стабільності під час війни. Немалу роль у впровадженні окупаційної політики відіграла військова адміністрація, яка в перші роки війни працювала на певних територіях. Її основними завданнями було встановлення контролю, підтримання порядку серед населення та виконання стратегічних цілей. З часом військове управління поступалося місцем цивільній адміністрації, яка запроваджувала більш структуровану систему управління [49, с. 183–189].

Німецька влада активно застосовувала адміністративний поділ як механізм контролю. Розділення територій на окремі адміністративні одиниці дозволяло ефективніше керувати населенням і зводити до мінімуму ризик виникнення спротиву. Водночас така політика сприяла роз'єднанню українських земель, що відповідало довгостроковим інтересам окупаційної влади. У період окупації участь місцевого населення в управлінні була значною мірою обмеженою. Українці та поляки могли займати лише другорядні посади, що позбавляло їх реальної можливості впливати на ухвалення рішень. Усі ключові позиції зосереджувалися в руках німецьких чиновників, що забезпечувало сувору централізацію влади [44, с. 98–104].

Один із основних інструментів контролю становила правова політика окупаційної адміністрації. Після створення дистрикту більшість наявних законів, які діяли раніше на цій території, були ліквідовані. Їм на заміну прийшло німецьке кримінальне право, що передбачало жорсткі покарання за найменше порушення встановленого режиму. Такий підхід сприяв формуванню атмосфери страху й примусу серед місцевого населення, значно ускладнюючи будь-які спроби опору. Адміністративна система часів окупації передбачала функціонування органів контролю та репресій, які відігравали ключову роль у підтриманні влади. Особливе значення мали підрозділи поліції та служби безпеки, що були відповідальні за моніторинг політичної ситуації, придушення будь-яких форм спротиву та забезпечення виконання вказівок окупаційної адміністрації. Жандармерія контролювала громадський порядок на локальному рівні, тоді як структура таємної поліції займалася викриттям і нейтралізацією опозиційних настроїв [51, с. 210–216].

Кадрова політика німецької адміністрації була неоднозначною і часто суперечливою. З одного боку, окупаційна влада прагнула інтегрувати місцевих фахівців до управлінського апарату, з іншого ставилася до них із недовірою, незалежно від національної приналежності. Польські спеціалісти мали певні переваги завдяки досвіду роботи в державних установах у міжвоєнний період, тоді як українські представники поступово отримували місця в адміністрації завдяки активній участі громадських організацій. Громадські інституції, зокрема Український Центральний Комітет, відігравали значну роль у суспільному житті регіону. Попри те, що їхня діяльність перебувала під суворим контролем німецької адміністрації, комітет виконував важливі завдання соціального забезпечення населення та частково слугував заміником відсутніх органів місцевого самоврядування [54, с. 144–149].

Економічна політика німецької адміністрації в регіоні мала виразно експлуатаційний характер. Галичина розглядалася як стратегічно важливий елемент економічної системи Третього рейху, призначений для постачання продовольства та трудових ресурсів. З цієї причини значний акцент робився на

організації робочих процесів, а також на жорсткому контролі за всіма аспектами економічної діяльності в регіоні. Соціально-економічна політика в умовах окупації супроводжувалася запровадженням жорстких заходів контролю за населенням. Встановлювалися численні обмеження у сферах пересування, зайнятості та доступу до освіти. Окупаційна адміністрація прагнула не лише тримати суспільство під контролем, але й здійснювати його цілеспрямовану трансформацію відповідно до власних ідеологічних принципів [57, с. 205–212].

Важливим елементом функціонування адміністративної системи стала політика у сфері міжнаціональних відносин. Німецька влада активно експлуатувала існуючі суперечності між різними етнічними групами з метою послаблення можливого об'єднання цих спільнот у боротьбі проти окупаційного режиму. Такий підхід загострював міжетнічні конфлікти, що своєю чергою ускладнювало й без того напружену соціальну ситуацію в регіоні [42, с. 308–312].

Хоча адміністративна структура здавалася формально стабільною, її повсякденне функціонування супроводжувалося цілим спектром труднощів. Брак кваліфікованого персоналу, недовіра до місцевого населення та постійний ризик спротиву з його боку ставали серйозними перешкодами для діяльності окупаційної влади. У такій ситуації адміністрація була змушена комбінувати методи бюрократичного управління з репресивними діями [45, с. 130–135].

Під час розгортання окупаційного режиму на території України основу системи управління почали формувати ще на стадії підготовки нацистської Німеччини до війни проти Радянського Союзу. Військове командування активно співпрацювало з цивільними органами, зокрема з відомством Альфреда Розенберга, яке відповідало за розробку політики стосовно окупованих територій. Саме у цей період були закладені фундаментальні принципи адміністративного устрою, покликаного забезпечити ефективний контроль над загарбаними землями. З початком бойових дій у червні 1941 року на окупованих територіях було впроваджено систему військово-адміністративного управління. У тилкових районах діючої армії сформувалася так звана військова зона, де вся повнота влади перебувала в руках командування вермахту. Ця зона включала як оперативний

тил, межі якого змінювалися залежно від переміщення фронту, так і окремі регіони, які протягом тривалого періоду залишалися під безпосереднім контролем військових структур [56, с. 224–231].

Особливістю цієї системи було те, що вермахт виконував не лише роль військової сили, але й діяв як верховний орган територіального управління. У його підпорядкуванні перебували як військові структури, так і окремі цивільні установи. Основними складовими військової адміністрації були спеціалізовані адміністративні відділи, які працювали при штабах армій і груп армій. Спочатку ці функції виконували VII відділи у штабах тилкових районів, а згодом перейшли до адміністративних підрозділів, підпорядкованих командуванню груп армій. Згадані органи здебільшого комплектувалися досвідченими німецькими службовцями, які володіли необхідними управлінськими навичками. Їхня діяльність охоплювала широкий спектр завдань: від організації внутрішнього контролю до координації взаємодії з іншими окупаційними структурами. Утім, чіткого розмежування повноважень між різними інстанціями часто не дотримувалися, що спричиняло подвоєння функцій та певні проблеми в управлінні. Ключовою одиницею системи управління на місцях виступали комендатури різного рівня. Вони поділялися на польові (фельдкомендатури) та гарнізонні (ортскомендатури), кожна з яких мала свої завдання залежно від масштабу території, що перебувала у їхньому підпорядкуванні. У загальній структурі управління вони були організовані за такою ієрархією: командування тилового району або групи армій головні польові комендатури польові комендатури місцеві гарнізонні комендатури [51, с. 92–101].

Польові комендатури забезпечували контроль над значними територіями, які могли охоплювати кілька десятків районів, тоді як місцеві комендатури здійснювали управління на нижчих рівнях. Однак через брак кваліфікованих фахівців окупаційна влада була змушена оптимізувати адміністративну систему. Це включало скорочення кількості місцевих комендатур та передачу їхніх функцій більш високим управлінським структурам. Така реорганізація свідчила про постійне прагнення адаптувати адміністративний апарат до умов воєнного

часу. Функції комендатур охоплювали вражаюче широкий спектр завдань, що включали як військові, так і адміністративні аспекти. Вони займалися підтриманням правопорядку, забезпеченням безпеки в тилу, організацією постачання військових частин продовольством і місцями проживання, а також контролем за місцевим населенням. Одним із ключових напрямів їхньої роботи було створення і контроль над діяльністю місцевих органів управління [45, с. 136–142].

Німецька адміністрація широко залучала місцеве населення для формування допоміжних структур управління. Районні, міські й сільські управи виникали відразу після запровадження окупаційного режиму, але їхня діяльність повністю перебувала під пильним наглядом комендатур. Керівники цих органів, такі як бургомістри та старости, несли особисту відповідальність за виконання наказів окупаційної влади та підтримання порядку на довірених їм територіях. Призначення керівників місцевих органів повністю залежало від погодження з німецькою владою, що забезпечувало їхню абсолютну підконтрольність окупантам. Будь-які спроби проявити ініціативу чи самостійність жорстко припинялися, а всі ухвалені рішення мали строго відповідати інструкціям окупаційної адміністрації. Для запобігання створенню ширших управлінських структур німецьке керівництво свідомо обмежувало повноваження місцевих органів лише межами конкретних районів, категорично забороняючи формування міжрайонних об'єднань. Водночас кандидати на керівні посади піддавалися ретельній перевірці й постійному нагляду з боку німецьких спецслужб. Вони були зобов'язані безумовно виконувати всі накази окупаційної влади, фактично перетворюючись на інструмент реалізації політики Третього рейху [42, с. 313–318].

Важливою частиною системи окупаційного управління була економічна адміністрація, що діяла паралельно з військовими структурами. Центральну роль у цій сфері відігравав так званий «Східний економічний штаб», який здійснював координацію роботи численних господарських інспекцій і команд. Його організаційна структура охоплювала підрозділи, відповідальні за такі галузі, як

сільське господарство, промисловість, транспорт, фінанси та інші ключові сфери [43, с. 87–94].

На місцевому рівні функціонували господарські інспекції та команди, які безпосередньо займалися економічною експлуатацією окупованих територій. В їхні обов'язки входили контроль за виробництвом, вилучення сировини, управління підприємствами та мобілізація трудових ресурсів. Така організація дозволяла окупаційній владі максимально ефективно освоювати економічний потенціал регіонів. Функціонування цієї складної системи супроводжувалося численними викликами. Наявність кількох паралельних управлінських структур спричиняла дублювання функцій, виникнення конфліктів повноважень і несинхронність у діях. Військові й економічні установи часто мали різні пріоритети: військові зосереджувалися на підтримці порядку та забезпеченні тилу, тоді як економічні органи прагнули максимальної експлуатації ресурсів. Ситуацію додатково ускладнювали територіальна невідповідність і постійні зміни в лінії фронту, що дезорганізовувало взаємодію між різними структурами й знижувало загальну ефективність управління. Однак, попри всі ці труднощі, окупаційній владі вдалося налагодити функціональну систему контролю, яка забезпечувала реалізацію її стратегічних цілей [40, с. 118–126].

Система безпеки стала ключовим елементом у функціонуванні окупаційного режиму, організація якого була доручена керівництву СС під очільництвом Генріха Гімmlера. Координацією каральних структур опікувалося Головне управління імперської безпеки (РСХА), що виконувало функцію центрального органу. Ще до початку війни між Німеччиною та Радянським Союзом керівництво поліції безпеки, служби безпеки (СД) та командування вермахту досягли домовленості про створення спеціальних оперативних формувань айнзацгруп. Ці групи починали діяти на захоплених територіях одразу після просування фронту, виконуючи завдання з підтримки так званої «політичної безпеки». Загалом було сформовано чотири айнзацгрупи, кожна з яких відповідала за діяльність у конкретному регіоні. Вони склалися з дрібніших підрозділів айнзацкоманд і зондеркоманд, чисельність яких могла коливатися від

кількох сотень до тисячі осіб. Їхнім основним завданням було «очищення» території від тих, кого нацистський режим визначав як небезпечних: комуністів, радянських посадовців, працівників НКВС, партизанів та інших категорій населення [56, с. 250–258].

Система безпеки на окупованих територіях базувалася на розгалуженій мережі поліцейних та військових органів. Провідну роль відігравали **гестапо** (політичний контроль), кримінальна поліція та поліція порядку (Ordnungspolizei). Військовий нагляд здійснювали польова жандармерія, охоронні дивізії Вермахту та війська союзників. Їхні функції охоплювали широкий спектр завдань: від охорони стратегічних об'єктів до ліквідації підпілля та захисту економічних інтересів Рейху [55, с. 301–308].

Через брак власних ресурсів нацистська адміністрація залучала місцеве населення до допоміжних структур. Початково неорганізована «служба порядку» згодом трансформувалася у структуровані підрозділи шуцманшафту (Schutzmannschaft). Ці формування, укомплектовані місцевими жителями та військовополоненими, стали невід'ємною частиною окупаційного апарату. Під прямим контролем німецької поліції вони виконували функції охоронців, боролися з партизанами та забезпечували репресивний контроль над цивільним населенням [53, с. 288–294].

Особливе значення мали напіввійськові формування, організовані для захисту підприємств, транспортної інфраструктури та інших стратегічно важливих об'єктів. До їхнього складу залучали як місцеве населення, так і колишніх військовополонених. Така система давала можливість окупаційній адміністрації максимально ефективно використовувати людські ресурси для реалізації своїх інтересів. Формування місцевої адміністрації в дистрикті пройшло через два суттєво різні етапи. У перші тижні після початку окупації в червні-липні 1941 року українські політичні сили, зокрема представники ОУН(б), спонтанно організовували обласні та районні управи, розглядаючи їх як основу для відновлення Української Держави. Проте після включення Галичини до складу Генерального губернаторства 1 серпня 1941 року ці ініціативи були ліквідовані

нацистською адміністрацією. Відтоді місцева управлінська система повністю ґрунтувалася на німецькому зразку: органам самоврядування було цілком відмовлено в політичному статусі, і вони функціонували лише як технічна структура, завданням якої було передавання розпоряджень губернатора та окружних старост до сільського рівня [54, с. 172–179].

Система місцевого управління в дистрикті «Галичина» функціонувала як допоміжний елемент нацистського адмінпарату, позбавлений реальної автономії. Структура передбачала поділ на міські (на чолі з бургомістрами), повітові (старости) та сільські (війти або солтиси) органи влади. Попри залучення до керівництва місцевих жителів, їхня діяльність перебувала під тотальним німецьким диктатом. Процедура призначення на посади виключно за згодою окупаційної адміністрації нівелювала можливість прийняття незалежних рішень, перетворюючи місцеве самоврядування на інструмент реалізації інтересів Третього рейху [56, с. 268–275].

Обов'язки місцевої адміністрації були чітко визначені і мали переважно фінансово-мобілізаційне спрямування. Головним показником ефективності діяльності війта чи бургомістра, з точки зору окупантів, було безумовне виконання планів зі здачі сільськогосподарської продукції (так званих "контингентів") та складання списків молоді для відправлення на примусові роботи до Німеччини (остарбайтерів). Ця ситуація ставила місцевих управлінців перед складним викликом "подвійної лояльності": з одного боку, вони повинні були беззаперечно виконувати накази окупаційної влади під загрозою смертної кари чи заслання до концтабору, а з іншого, намагалися пом'якшити тиск на своїх земляків, балансує між завданнями окупаційного режиму та потребами громади. Використання місцевих жителів у адміністративних справах мало суто прагматичний характер: таким чином окупаційна влада знижувала навантаження на власні ресурси і підвищувала ефективність управління. Це також створювало враження певної участі місцевого населення в управлінні, що допомагало підтримувати відносну стабільність у регіоні [11, с. 421–428].

Українські громадські організації, зокрема Український центральний комітет (УЦК), відігравали важливу роль у системі місцевого управління, виконуючи функції офіційно дозволеної структури для представництва інтересів українського населення. УЦК займався широким спектром питань, пов'язаних із соціальною допомогою, освітою, культурою та координацією діяльності українських установ. Водночас його можливості жорстко обмежувалися рамками, встановленими окупаційною владою, що не дозволяло йому виходити за межі затвердженої політики. Попри це, комітет узяв на себе відповідальність за організацію українського шкільництва, видавничої діяльності, церковного життя та соціального захисту. Фактично, УЦК намагався заповнити прогалину в національному самоврядуванні, зосереджуючись на культурно-гуманітарній сфері. Хоча для німецької адміністрації цей напрямок не був пріоритетом, він залишався ключовим для збереження і утвердження національної ідентичності українців у Галичині [52, с. 224–230].

Залучення місцевого населення до адміністративної діяльності носило переважно прагматичний характер і слугувало інструментом оптимізації системи управління окупаційною владою. Використання місцевих кадрів дозволяло значно зменшити навантаження на адміністративний апарат окупантів, водночас підвищуючи ефективність виконання управлінських завдань. Крім того, цей підхід сприяв створенню ілюзії інтеграції місцевого населення у процеси прийняття рішень, що сприймалося як механізм стабілізації ситуації в регіоні. Комплектування цих формувань здійснювалося виключно за рахунок місцевого населення, а їхні основні функції включали підтримання громадського порядку, контроль за поведінкою населення та виконання адміністративних розпоряджень окупаційної влади. Незважаючи на видиму автономність цих структур, вони залишалися повністю підпорядкованими німецьким органам і діяли винятково в їхніх інтересах. Крім підтримання правопорядку, на представників допоміжної поліції часто покладали каральні функції: охорону стратегічних об'єктів, супровід заарештованих осіб та участь у репресивних заходах, спрямованих проти єврейського населення [58, с. 330–337].

Стратегія окупаційної влади щодо місцевого управління була сконцентрована на забезпеченні максимально ефективного використання ресурсів регіону, водночас обмежуючи права та свободи місцевого населення до мінімуму. Українська адміністрація фактично виконувала роль інструменту, призначеного для підтримки функціонування окупаційного режиму. Усі ж спроби перетворення місцевих органів на платформу для національного самоврядування жорстко контролювалися або повністю придушувалися. Система обмежень місцевого самоврядування була побудована на принципах жорсткої адміністративної сегрегації. Українські чиновники могли видавати накази виключно для українського населення і лише за попереднього погодження з німецьким куратором. У громадах зі змішаним етнічним складом нацисти часто застосовували методику створення конфліктів між національностями, призначаючи представника однієї нації, наприклад українця, для управління справами іншої, як-от поляків. Спроби прояву політичної активності, використання національної символіки в офіційних установах або порушення графіків виконання економічних завдань тягнули за собою швидке усунення з посади чи навіть арешт. Такий підхід підкреслював суто технічний і підконтрольний характер місцевих адміністративних структур, позбавлених справжнього представницького значення [45, с. 150–156].

Аналіз процесу створення та функціонування Дистрикту "Галичина" засвідчує, що його виникнення стало результатом синтезу військово-стратегічних, політичних та економічних чинників, які формували окупаційну політику нацистської Німеччини на східних теренах. Формування дистрикту відбувалося в умовах динамічних змін, зумовлених початком німецько-радянської війни. Цей процес характеризувався поступовим переходом від військового управління до більш стійкого формату цивільної адміністрації. Ідеологічні доктрини нацистського режиму відігравали ключову роль у визначенні параметрів окупаційної політики. Зокрема, концепція "життєвого простору", яка трактувала Україну як стратегічне джерело ресурсів та робочої сили. Інтеграція території Східної Галичини до складу Генерального губернаторства мали за мету

забезпечити ефективний контроль над регіоном і максимально використати його економічний потенціал на користь окупаційної влади. Включення цього регіону до польської адміністративної структури не лише сприяло його відокремленню від інших українських земель, але й відповідало стратегічному прагненню послабити інтеграцію й консолідацію українського національного руху, ускладнюючи будь-які спроби організованого спротиву [54, с. 211–219].

Управлінська система в Дистрикті «Галичина» була складною багаторівневою структурою, що інтегрувала військові, цивільні та поліцейські компоненти. Уся повнота влади зосереджувалася в руках німецької адміністрації, тоді як місцеві інституції виконували лише другорядні, допоміжні функції. Такий підхід давав змогу окупаційній владі ефективно контролювати регіон, одночасно використовуючи наявні ресурси та людський потенціал місцевого населення [54, с. 220–224].

Характерною рисою адміністративної організації було залучення місцевих жителів до виконання управлінських завдань і технічних функцій. Проте, попри номінальну присутність українців і поляків у складі місцевих органів влади, їх вплив був вкрай обмеженим і чітко підкореним інтересам окупаційного режиму. Місцева адміністрація фактично виступала інструментом передачі наказів німецької влади та реалізації її політичних цілей на місцях. Будь-які спроби самостійності з боку місцевих органів негайно й суворо придушувалися, що свідчило про повну відсутність автономії чи реального самоврядування. Українські громадські організації, особливо Український центральний комітет, відігравали важливу роль у формуванні суспільного життя регіону, частково компенсуючи брак національних інституцій. Однак їхня діяльність перебувала під суворими рамками, встановленими окупаційною владою, що обмежувало можливість впливу на політичні процеси [42, с. 325–331].

Дистрикт «Галичина» слугував типовою колоніальною адміністративною одиницею, створеною для реалізації стратегічних потреб Третього рейху. Його система управління була орієнтована не на розвиток території, а на її експлуатацію та забезпечення контролю над місцевим населенням. Усі елементи

адміністративного апарату від найвищих органів влади до дрібних місцевих структур діяли як частини єдиного механізму, спрямованого на ефективне впровадження політики окупації [56, с. 290–296].

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Політичні та економічні амбіції нацистського керівництва Німеччини у війні проти Радянського Союзу визначили його стратегію, окупаційну політику та економічні плани на захоплених територіях, включно з Україною. У своїй інтерпретації це називалося «новим порядком». Під цим поняттям нацисти розуміли заздалегідь підготовлену систему заходів у політичній, ідеологічній, економічній та військовій сферах. Ця система передбачала повну ліквідацію політичної незалежності, знищення державності, економічну експлуатацію загарбаних земель та запровадження жорсткої расової дискримінації. Варто зазначити, що суспільно-політична ситуація на окупованих німцями територіях була вельми суперечливою. У багатьох регіонах України, обтяжених наслідками насильницької колективізації, розкуркулення, Голодомору та репресій сталінського режиму, частина населення зустрічала німецькі війська з надією, сприймаючи їх як визволителів [42, с. 334–341].

З приходом німецьких військ та посиленням окупаційного режиму, характеризованого жорсткою економічною експлуатацією, настрої українського

населення поступово змінювались, а разом із ними й політична ситуація загалом. Переважна більшість українців дедалі більше розчаровувалася в німецькій політиці. Особливо гостро відчувалася нестача продовольства, що найсильніше били по міському населенню. Збереження колгоспної системи, обмеження у суспільно-політичному житті, заборона здобуття середньої та вищої освіти, відкрито проголошена грабіжницька політика окупантів, винищення мирних жителів і військовополонених, терор і насильство виключали будь-яку можливість мирного співіснування. На такі умови не могли не звернути увагу навіть представники самих німецьких військових та урядових кіл [36, с. 201–208].

Начальник другого відділу армійської розвідки генерал Е. Лахузен, спираючись на дані розвідки та власні спостереження, констатував стрімке згасання лояльності українців через негідну поведінку окупантів. Улітку 1941 року він неодноразово фіксував репресії та відкриті заяви німецьких керівників про необхідність покінчити зі «сентиментальними настроями», аби показати, хто є справжнім господарем землі. Насилля виправдовувалося навіть тоді, коли місцеве населення лише намагалося захистити своє майно від грабежів солдатів. Цю тенденцію підтвердив і лейтенант Теодор Оберлендер у рапорті від 28 жовтня 1941 року. Він зазначив, що ставлення до окупаційних сил змінилося кардинально лише за кілька тижнів. У своєму звіті він поставив пряме запитання: «Хто в цьому винен?», і сам дав на нього відповідь: провина лежить на самих німцях. Виснажені війною солдати дедалі частіше виявляли агресію до цивільних, що остаточно поглибило прірву між населенням і новою владою [49, с. 314–320].

Офіцер зв'язку військової розвідки, лейтенант Т. Оберлендер, запропонував низку заходів політичного характеру, які мали на меті поліпшення відносин між окупантами й українським населенням, зменшуючи соціальну напругу. Лейтенант наголошував на важливості пропагандистської роботи серед місцевого населення. На його думку, необхідно інтенсивно поширювати інформацію про життя в Німеччині, оскільки українці не мали про це чіткого уявлення. Він особливо підкреслював потребу викривати радянську дезінформацію щодо расових законів та переконувати населення в необхідності ведення війни, зокрема обґрунтовуючи

її як спробу звільнення України від сталінського тоталітарного режиму. Додатково Оберлендер рекомендував посилити увагу до земельного питання, навіть, якщо це залишається на рівні обіцянок приватизації землі. Він також пропонував активізувати пропаганду концепції інтеграції України до Європи. Значна увага мала приділятися розвитку освіти, створенню сільськогосподарських та ремісничих навчальних закладів, що могло би залучити молодь і забезпечити її вихованням у контрольованих умовах. Окремо наголошувалося на необхідності організації різноманітних громадських об'єднань, спілок і товариств для українців як способу залучення та контролю місцевої громади [51, с. 244–251].

Українське населення, незадоволене жорстокістю окупаційного режиму, дедалі активніше включалося в опір. Партизанські загони, що пережили репресії нацистів, та підпільні осередки значно посилили свою діяльність. Водночас до міністра східних окупованих областей Альфреда Розенберга нерідко надходили пропозиції щодо пом'якшення окупаційної політики. Метою таких змін мала стати ефективніша експлуатація ресурсів захоплених територій. Однак під впливом Адольфа Гітлера Розенберг відмовився від початкових спроб демонстрації лояльності до українців, обравши курс на посилення економічного тиску. Незважаючи на це, об'єктивна реальність змушувала його шукати компроміси та йти на певні політичні поступки. Такий підхід постійно породжував конфлікти між Розенбергом і рейхскомісаром Еріхом Кохом. На підставі розгляду ситуації в тилу німецької армії та узагальнення пропозицій міністерські чиновники на замовлення Розенберга підготували доповідь, яку той 16 березня 1942 року направив Гітлеру. У ній Розенберг наголошував, що окупаційна політика Німеччини відповідає засадам, визначеним особисто Гітлером. Проте він звертав увагу на те, що представники німецької адміністрації на місцях поведуться жорстко, застосовуючи репресивні методи. Українців зневажливо порівнювали з "неграми", називаючи їх лінивими, неосвіченими та примітивними людьми, яких потрібно контролювати залізною рукою. Хоча ці

висловлювання суперечили офіційно затвердженій інструкції для рейхскомісара Коха, вони широко поширювалися по всій території України [57, с. 231–238].

Міністерство східних окупованих областей намагалося коригувати риторику та розробило довідник із термінології для використання в пресі, пропагандистських матеріалах і щоденному спілкуванні з місцевими жителями. Наприклад, термін "Україна" рекомендувалося вживати виключно в територіальному контексті, а не як назву держави. Генеральне губернаторство називали "районом, підпорядкованим рейху", Німеччину змальовували не як "окупанта", а як "захисника" України, а фюрера "визволителем". Однак подібні мовні маніпуляції та незначні поступки ніяк не змінювали загальної жорстокості фашистського режиму. Окупанти продовжували практикувати політичні й соціальні утиски, здійснювати масові розстріли, прилюдні страти шляхом повішення, підпали сіл, насильницьку експлуатацію праці й ресурсів. Усвідомлюючи лицемірність цих кроків та реальний характер німецької політики, місцеві мешканці залишалися непохитні у своєму спротиві: саботували обов'язкові поставки сільськогосподарської продукції та мобілізацію до трудових примусових бригад. Усе це приводило до значного зростання активної боротьби проти ворога [39, с. 142–149].

У зведеннях штабу командування німецьких окупаційних військ аналізувалися причини, що зумовили погіршення настроїв серед населення. Серед ключових чинників відзначали складність соціально-економічної ситуації, особливо в міських районах, яка була зумовлена нестачею продовольства та інших нагальних ресурсів, що забезпечували нормальні умови життя. Зростання цін на основні продукти і товари першої необхідності, постійні арешти та репресії проти цивільного населення лише посилювали напруження. Водночас неспроможність окупаційної адміністрації виконати політичні обіцянки, як-от розпуск колгоспів, проведення облав на людей у церквах, кінотеатрах, на ринках та в інших місцях масового скупчення, сприяла посиленню недовіри та збільшенню негативних настроїв. У відповідь все частіше лунали з боку

населення висловлювання на кшталт: "прокляті німці", "загарбники" тощо [57, с. 240–248].

Альфред Розенберг, попри загальний курс А. Гітлера, намагався пом'якшити окупаційний режим задля підвищення його ефективності. У грудні 1942 року він рекомендував Е. Коху піти на поступки: дозволити діяльність громадських організацій, зберегти початкову освіту та припинити жорстокі облави при наборі «остарбайтерів». Розенберг прагнув замінити пряме свавілля економічним заохоченням, аргументуючи це збитками від утримання хворих робітників. Особливу увагу райхсміністр приділяв пропаганді. Його директиви передбачали гру на історичній пам'яті українців: рекомендувалося активно нагадувати про Голодомор та сталінські репресії для формування ненависті до більшовизму. Пропагандистська машина мала обіцяти населенню «місцеве самоврядування», свободу віросповідання, розвиток професійної освіти та, головне, передачу землі у приватну власність без оподаткування. Такі заходи мали на меті створити ілюзію автономії та залучити українців до співпраці з Рейхом [53, с. 311–317].

Під час реалізації політики «нового порядку» німецьке керівництво зіткнулося з її провалом і системною кризою. У 1943 році міністр окупованих східних територій Альфред Розенберг у своєму меморандумі зазначав, що жорстока експлуатація та масштабні репресії спричинили кардинальну зміну настроїв серед населення. Замість підтримки окупаційного режиму наростав рівень розчарування, активізувався партизанський рух, а економічна ситуація в регіоні зазнала ще більшого занепаду. Розенберг підкреслив, що народи, які спочатку бачили в німцях можливість для звільнення від більшовицького режиму, втратили віру через систематичні утиски та ставлення до них як до другорядної сили [65, с. 58–64].

Як вихід із кризи міністр пропонував пом'якшити окупаційний режим: надати обмежені політичні права народам СРСР, дозволити культурно-національний розвиток, реформувати економіку шляхом ліквідації колективних господарств і відновлення приватної власності, а також залучити місцеве

населення до створення національних військових частин. Також обговорювалася ідея перегляду статусу окупованих територій через формування нового формату співробітництва під назвою «європейська спільнота народів». Проте ці ініціативи залишилися лише на папері та не були повномасштабно втілені в життя, що ще більше загостило кризу окупаційної політики. Невдача у реалізації задумів Розенберга підтвердила як суперечливість самої концепції «нового порядку», так і її повну неефективність на території України [51, с. 260–266].

Економічна політика Третього рейху в Україні базувалася на концепції «нового порядку», де українські землі розглядалися суто як сировинний і трудовий придаток німецької воєнної машини. Завдяки ретельному догерманському збору даних про економічний потенціал регіону, окупаційна влада змогла оперативно впровадити систему тотальної експлуатації ресурсів. Ключовим механізмом управління був економічний штаб «Схід», якому підпорядковувалися спеціалізовані господарські інспекції. Ці структури здійснювали облік ресурсів, охорону стратегічних об'єктів та відновлення виробництва в інтересах Вермахту. Безпосереднє управління на місцях забезпечували господарські команди, які повністю інтегрували економіку України у військово-промисловий комплекс Німеччини, ігноруючи потреби місцевого населення [39, с. 170–177].

Контроль над аграрним та промисловим секторами здійснювали спеціалізовані управлінці, зосереджені на вилученні стратегічної сировини: зерна, олійних культур, нафти та металів. Решта галузей ігнорувалася, а індустріальні підприємства піддавалися демонтажу та вивозу обладнання до Німеччини. Особлива увага приділялася Донбасу, де нацисти намагалися відновити видобуток вугілля за допомогою німецьких фахівців. Проте через масштабні руйнування обсяги виробництва залишалися мізерними, що змушувало адміністрацію імпортувати вугілля з Рейху.

Дефіцит палива спонукав до експлуатації місцевих ресурсів (видобуток торфу на Волині) та спроб відбудови енергооб'єктів, зокрема Дніпрогесу. Втім, ці заходи виявилися неефективними, що підтвердило системну неспроможність

окупаційної влади забезпечити стабільне функціонування паливно-енергетичного комплексу [51, с. 273–279].

Великі обсяги продовольства систематично вилучалися та транспортувалися до Рейху. Захоплені запаси зерна, цукру, жирів та інших продуктів використовувалися для забезпечення потреб німецької армії, у той час як місцеве населення залишалося без найнеобхіднішого для життя. Політика деіндустріалізації стала однією з ключових характеристик окупаційного режиму. Німецьке керівництво свідомо стримувало розвиток промисловості на захоплених територіях, перетворюючи їх здебільшого на аграрно-сировинний придаток. Це виражалось у демонтажі обладнання, закритті підприємств та забороні виробництва продукції, яка не мала прямого військового призначення. Подібні дії спричинили серйозну економічну кризу в регіоні. Крім системного вилучення ресурсів, окупаційні власті широко використовували примусові побори. Місцеве населення змушували здавати металобрухт, паливо, сировину та інші необхідні матеріали. Конфіскації поширювалися як на державне й колективне майно, так і на приватну власність. Особливо суворо контролювали вилучення дорогоцінних металів та валюти, які громадяни мали обов'язково продавати державним органам за фіксованими цінами. Порушення цих вимог каралося штрафами або ув'язненням [42, с. 350–357].

Трудова політика відігравала ключову роль у системі економічної експлуатації, запровадженій окупаційною владою. Місцеве населення активно залучалося як дешева робоча сила для задоволення потреб військової машини. Для організації трудових ресурсів створювалися спеціальні структури, які забезпечували мобілізацію населення для роботи як на місцевих підприємствах, так і в Німеччині. Ця політика мала примусову природу, супроводжувалась суворими заходами контролю та обмеження. Поряд із централізованою експлуатацією також існували хаотичні форми пограбування. Нерідко німецькі військові та чиновники самовільно вилучали майно у місцевих жителів, що значно ускладнювало й так нестабільну економічну ситуацію. Подібні дії часто виходили за рамки контролю з боку окупаційного керівництва, але фактично

стали частиною повсякденного життя під час окупації. До економічного розграбування українських територій долучалися і союзники Німеччини, зокрема румунські війська. На територіях під їхнім контролем діяли спеціальні органи, які займалися збором та вивезенням матеріальних ресурсів. Утім, між країнами-союзниками неодноразово виникали конфлікти щодо розподілу здобутих цінностей, що вказує на внутрішню конкуренцію в межах окупаційного альянсу [52, с. 248–253].

Важливу роль у здійсненні економічної політики відігравали німецькі монополії та великі промислові концерни. Вони організовували власні представництва на окупованих територіях і активно залучалися до розробки стратегій економічної експлуатації місцевих ресурсів. Основною їхньою метою було встановлення тривалого економічного контролю над регіоном і підпорядкування його господарської структури інтересам Німеччини. Часто кілька німецьких компаній одночасно керували одним промисловим об'єктом, фактично ділячи між собою його потужності. У боротьбі за контроль над найбільш прибутковими виробництвами вони свідомо розділяли великі заводи на частини, що нерідко призводило до зниження ефективності використання ресурсів. Показовим є приклад Ворошиловградського паровозобудівного заводу, який став предметом конкуренції між компаніями Гартмана, Круппа та Герінга, у результаті чого контроль над заводом отримали останні дві. Станом на початок 1942 року було засновано низку монопольних компаній, які спеціалізувалися на торгівлі, виробництві та управлінні окремими галузями, насамперед хімічною промисловістю. Їхній капітал формувався як за рахунок державних, так і приватних джерел [52, с. 255–261].

З перших днів окупації нацистська влада оголосила все рухоме та нерухоме майно України власністю Третього рейху. Воно не передавалося у приватне володіння, а перебувало під так званим опікунським управлінням або частково здавалося в оренду. Формальним власником виступала німецька держава, яка контролювала використання цих ресурсів. Для управління конфіскованим майном створювали спеціальні органи, серед яких треба відзначити відділ

"тройгандштелле" при адміністрації дистрикту "Галичина". Завдання цього органу охоплювали облік, оцінку й контроль державного та вилученого майна. Керівництво здійснювалося через призначених осіб, відомих як "тройгандлери", які виконували доручення окупаційної влади та отримували фіксовану винагороду за управління підприємствами і ресурсами [61, с. 452–458].

Важливим елементом економічного механізму окупаційної влади виступала банківська система, яка забезпечувала функціонування торгівлі та промисловості, а також здійснювала кредитування підприємств. Її головна мета полягала у вилученні фінансових ресурсів у населення. Вже наприкінці 1941 року на території рейхскомісаріату «Україна» почалося формування мережі господарських банків, які згодом були об'єднані в єдину структуру, очолювану Центральним господарським банком, розташованим у Рівному. Хоча формально ці установи виконували базові фінансові функції, фактично вони слугували інструментом економічної експлуатації. Через банківські операції здійснювалися скупка радянських грошових знаків, перерозподіл фінансових ресурсів та приховане привласнення коштів громадян. Додатково окупаційна адміністрація впроваджувала механізми емісії фальшивих грошових коштів, що поглиблювало економічний тиск на місцеве населення. У квітні 1942 року в Рівному було засновано Центральний емісійний банк України, який узяв на себе координацію діяльності кредитних організацій і поступово інтегрував їх у єдину банківську систему. Особливо важливим заходом стало запровадження власної валюти карбованців, курс якої штучно встановлювався на користь окупаційної адміністрації. Населення змушувалось обмінювати радянські заощадження, причому значна частина коштів фактично конфісковувалася через суворі обмеження на видачу нової валюти [42, с. 361–367].

Запроваджена грошова політика перетворилася на ефективний засіб економічного пограбування й забезпечувала контроль німецької адміністрації над фінансовими ресурсами регіону. У той самий час на різних окупованих територіях продовжували обертатися знецінені валюти союзників Німеччини, що ще більше ускладнювало економічну ситуацію. Як наслідок, нова фінансова система

поступово втрачала довіру населення, справляючи відчутний негативний вплив на рівень його життя [36, с. 289–296].

У геостратегічних і військових планах нацистської Німеччини сільськогосподарський потенціал України відігравав ключову роль. Використовуючи його, керівництво Рейху прагнуло розв'язати одну з найважливіших проблем забезпечити потужну сировинну та продовольчу базу. Ця база була необхідною для задоволення потреб не лише самої Німеччини та підконтрольних їй європейських територій, але й німецької армії під час бойових дій на Східному фронті [60, с. 198–206].

Привабливість українського сільськогосподарського потенціалу для нацистів пояснювалася високим рівнем його розвитку напередодні війни. Україна була одним із головних постачальників зерна, технічних культур і продукції тваринництва в СРСР, забезпечуючи значну частку загальносоюзного виробництва. Особливе значення мали потужні ресурси тваринництва та великі запаси продовольства, які могли бути використані для потреб армії. Крім того, значний інтерес викликала матеріально-технічна база сільського господарства, включно з великою кількістю тракторів, комбайнів та іншого обладнання. Ця сукупність ресурсів робила Україну стратегічно важливим регіоном, контроль над яким дозволяв вирішувати критично важливі економічні та воєнні завдання. Водночас втрата цих ресурсів завдавала серйозного удару по економічній системі СРСР [36, с. 301–309].

Матеріали Нюрнберзького процесу свідчать, що нацистське керівництво мало намір масово вивозити з України продовольство та сировину, які вони вважали «надлишковими». Це призводило до того, що місцевим жителям залишали лише мінімальні ресурси, необхідні для виживання. Планувалося щорічно транспортувати до Німеччини величезні обсяги зерна, олії, цукру та інших продуктів, а також забезпечувати продовольством німецькі війська на Східному фронті. Українські території ставали основним джерелом для реалізації цих задумів. На ранньому етапі окупації українські села зазнавали масштабного пограбування з боку військ Вермахту: в першу чергу вилучалося продовольство,

яке розподіляли між військовими структурами, індивідуальними солдатами або транспортували до Німеччини [54, с. 238–245].

Наприкінці 1942 року окупаційна влада, прагнучи посилити контроль над сільським господарством і заготівлею продукції в так званих громадських господарствах, запровадила нову форму місцевого управління опорні пункти. Ці структури створювалися для обслуговування 3-4 сіл або 6-8 господарств і включали агронома, бухгалтера й технічного працівника. Загальне керівництво їхньою діяльністю здійснював господарський офіцер. Таким чином, на території рейхскомісаріату «Україна» було розгорнуто масштабну адміністративну мережу для управління сільським господарством, яка складалася з центральних, окружних, крайових і районних органів, а також тисяч опорних пунктів [40, с. 177–184].

Кількість німецьких сільськогосподарських керівників стрімко зроста: якщо на весні 1942 року їх налічувалося близько семи тисяч, то до кінця окупації ця цифра досягла приблизно п'ятнадцяти тисяч. Поряд з німецькою адміністрацією функціонував також український цивільний апарат земельних органів окружні, обласні та районні управи, які очолювали головні агрономи. Проте ці установи виконували здебільшого допоміжну роль і були повністю підпорядковані німецькому керівництву. Їхня діяльність обмежувалася організацією робіт у сфері сільського господарства, вирішенням агротехнічних питань і землевпорядкуванням, але вони не мали права ухвалювати власні рішення. Усі ключові аспекти від планування виробництва до реалізації продукції залишалися під повним контролем німецької влади [55, с. 330–337].

Розгалужена система органів управління сільським господарством, у поєднанні з економічними структурами та залученням значної кількості кваліфікованих фахівців, забезпечувала окупаційній владі можливість отримувати вичерпну й точну інформацію про стан аграрного сектору, наявність ресурсів, виробленої продукції та трудових резервів. Це дозволяло здійснювати облік і контроль над розподілом цих ресурсів. Такий всеосяжний контроль став

причиною повної залежності українського села від окупаційної адміністрації [27, с. 288–295].

Провал хлібозаготівельної кампанії восени 1941 року спричинив критичний дефіцит продовольства для потреб Вермахту та Третього рейху. Згідно зі звітами групи армій «Південь», обсяги заготівель зерна, овочів та продукції тваринництва були мізерними, що змусило нацистську адміністрацію перейти до примусової конфіскації запасів у колгоспах і селянських господарствах протягом зими 1941–1942 років [45, с. 210–218]. Для обмолоту залишків збіжжя безпосередньо на полях залучалися військові підрозділи під командуванням генерала Фрідеріці, німецькі та союзницькі війська, а також допоміжна поліція. Військовослужбовці силоміць примушували селян та військовополонених до праці, забезпечуючи тотальний контроль над вилученням продукції [51, с. 295–302].

Аби компенсувати втрати, Рейхскомісаріат «Україна» розпочав підготовку до весняної сівби 1942 року, висунувши вимоги щодо зимової очистки полів та розширення посівних площ під ярі зернові й технічні культури. Головним завданням окупаційної влади було максимальне залучення людських ресурсів для створення продовольчого резерву шляхом збільшення посівів пшениці, ячменю, олійних культур та картоплі.

Промисловість на окупованих територіях України зазнала відчутного занепаду. Багато підприємств було знищено під час бойових дій або розібрано та вивезено до Німеччини. Ті виробничі потужності, що залишалися, здебільшого використовувалися для підтримки окупаційної економіки, зосереджуючись на забезпеченні армії Вермахту. Виробництво суттєво скорочувалося через дефіцит сировини, обладнання та кваліфікованих працівників. У результаті промисловий потенціал України значно ослаб [36, с. 320–327].

Починаючи з лютого 1942 року, господарська діяльність окупаційної адміністрації на території українських сіл регулювалася спеціально розробленою аграрною реформою, ініційованою імперським міністерством у справах окупованих східних територій. Її нормативну базу становив закон "Про новий аграрний лад" від 15 лютого 1942 року, який передбачав поступову

трансформацію від колективної моделі ведення господарства до гібридної системи, що об'єднувала риси кооперативного виробництва та індивідуального сільського господарювання. Основною метою даної реформи було формування в сільській місцевості соціальної групи, лояльної до окупаційної влади, яка б підтримувала впровадження її політики та служила опорою політичного курсу встановлення "нового порядку". У той же час існування колгоспно-радгоспної системи, яка асоціювалася з радянським режимом, суперечило ідеологічним принципам нацистської адміністрації та створювало ризики підриву її легітимності. Реалізація реформи також мала на меті зменшення рівня соціального невдоволення серед селян, які сподівалися на скасування колгоспів і перерозподіл землі для приватного користування [34, с. 270–278].

На першому етапі реформ передбачалося трансформування колгоспів у так звані «громадські господарства», управління якими здійснювалося під прямим контролем окупаційної адміністрації. Управління цими структурами доручалося призначеним керівникам, а виробничий процес регламентувався відповідно до директив нацистської влади. У цей час приватні присадибні ділянки селян проголошувалися їхньою особистою власністю, тоді як радгоспи та машинно-тракторні станції залишалися під державним контролем, хоча змінювали свої назви та організаційні форми [48, с. 201–208].

Наступний етап аграрної реформи передбачав реорганізацію «громадських господарств» у «хліборобські спілки» — прообраз сільськогосподарських кооперативів. Декларована можливість переходу до індивідуального обробітку землі була суворо обумовлена дозволами окупаційної влади, які надавалися лише за умови бездоганного виконання норм здачі продукції. Попри пропаговану «приватну ініціативу», результати праці селян фактично конфісковувалися на користь Рейху [33, с. 142–149].

Завершальна стадія — створення індивідуальних відрубів і хуторів — була відстрочена до кінця війни. Офіційне пояснення про пріоритетність прав німецьких комбатантів на землю приховувало реальну мету: недопущення поділу великих угідь. Окупаційна адміністрація прагнула зберегти великомасштабне

виробництво, щоб уникнути скорочення продовольчих поставок для потреб фронту.

Соціальні умови життя населення на окупованих теренах України в роки Другої світової війни були обумовлені жорстокою політикою нацистського режиму, що базувалася на принципах максимального використання ресурсів і повного підпорядкування місцевого населення інтересам Третього рейху. У цих умовах рівень життя стрімко погіршився: доступ до продовольства, предметів першої необхідності та фінансових ресурсів став гранично обмеженим. Соціальна ситуація на окупованих територіях формувалася під впливом тоталітарного управління, яке систематично позбавляло місцеве населення базових прав і свобод. Людей розглядали переважно як робочий ресурс, спрямований на задоволення військових і економічних потреб окупаційної влади. Ця політика знаходила свій прояв у суворому адміністративному та поліцейському контролі, втручанні у всі аспекти повсякденного життя і повному виключенні громадян із процесу управління їхнім власним становищем. Спроби опору або невиконання наказів придушувалися репресивними методами. В результаті цих дій склалася система, у якій соціальне становище населення визначалося винятково потребами окупаційної адміністрації, ігноруючи базові потреби людей. Таким чином, окупаційна політика призвела до дегуманізації суспільних відносин та створення умов екзистенційного виживання для місцевого населення [57, с. 260–266].

Хронічна нестача продовольства стала наслідком системного вилучення ресурсів для потреб Вермахту та вивозу продуктів до Німеччини. Найгостріше дефіцит відчувався у містах, де споживання регламентувалося жорсткою картковою системою. Проте норми часто не виконувалися, що змушувало містян звертатися до «чорного ринку» або натурального господарства. Доступ до їжі напряму залежав від соціального статусу та лояльності до окупаційної адміністрації. У селах ситуація була порівняно кращою, хоча селяни перебували під постійним тиском надмірних квот на поставки продукції, що обмежувало їхні власні можливості для виживання [59, с. 118–124].

Економічна політика окупантів спричинила стрімку інфляцію та знецінення заощаджень, що в поєднанні з низькими доходами зробило товари першої необхідності недоступними для більшості. Втрата довіри до валютної системи зумовила перехід до натурального обміну та розквіт «чорного ринку». Попри високі ціни та ризик репресій з боку окупаційної влади, нелегальна торгівля стала для населення єдиним механізмом виживання [38, с. 201–208].

Соціальна криза поглиблювалася через примусову трудову експлуатацію. Масштабна депортація «остарбайтерів» до Німеччини супроводжувалася руйнуванням родинних зв'язків та демографічними втратами. Водночас праця на окупованих територіях характеризувалася критичними умовами: понаднормовим робочим днем, мізерною оплатою та повною відсутністю соціальних гарантій [60, с. 301–309].

Суттєвою рисою соціальної реальності в умовах окупації стала саме масова примусова праця. Нацистська адміністрація використовувала жителів окупованих територій здебільшого як дешеву робочу силу, залучаючи їх до виконання важких робіт не лише в Україні, а й у Німеччині. Більшість вивезених була задіяна в різних секторах економіки від промисловості й транспорту до сільського господарства та будівництва. Спершу нацисти намагалися запровадити добровільний виїзд робітників, однак, після того, як стало відомо про жорстокі реалії праці, охочих значно поменшало. Це змусило окупаційну владу вдаватися до насильницької мобілізації. Життя остарбайтерів проходило у вкрай важких умовах. Вони не мали жодного соціального захисту та повністю залежали від адміністрації. Їхні дії суворо контролювалися, пересування обмежувалося, а контакти з місцевими мешканцями або іншими працівниками максимально унеможливлувались. Заробітна плата була надзвичайно низькою: частина грошей навіть утримувалася для покриття витрат на їхнє утримання. Раціон харчування був мінімальним і не забезпечував фізичних потреб організму, що призводило до виснаження та погіршення стану здоров'я. Житлові умови теж залишалися далекі від прийнятних, що загострювало і без того тяжке становище робітників. Будь-які порушення дисципліни або порядку каралися жорстко: працівники піддавалися

штрафам, фізичним покаранням або навіть потрапляли у штрафні чи концентраційні табори [51, с. 330–337].

Для тотального контролю над «остарбайтерами» нацистська адміністрація запровадила систему сегрегації: обов'язкове носіння розпізнавальних знаків, жорстку регламентацію побуту та постійний поліцейний нагляд. Ця модель була спрямована на максимальну економічну експлуатацію при повному нівелюванні ризиків спротиву. Паралельно спостерігалось критичне погіршення стану здоров'я населення через виснажливу працю та деградацію медичної сфери, що зумовило зростання смертності. Найважчим було становище містян: масове безробіття та зубожіння змушували їх переходити до стратегій виживання, зокрема натурального господарства [48, с. 214–220].

Масове застосування примусової праці, суворі умови життя та постійний адміністративний тиск призвели до значного погіршення соціального становища населення. Люди були змушені виживати в умовах дефіциту ресурсів, нестабільних доходів і хронічної невпевненості щодо майбутнього. Вивезення великої частини працездатного населення негативно позначилося на демографічній ситуації та ефективності місцевого господарства. Усі ці аспекти свідчать, що політика соціального управління окупаційної влади мала суто експлуаторський характер, орієнтуючись не на покращення умов життя місцевих жителів, а виключно на максимальне використання їхніх ресурсів й трудових зусиль на користь воєнної економіки Третього рейху [36, с. 340–347].

Повсякденне життя населення в період окупації було наповнене нестабільністю, страхом і боротьбою за базове виживання. Соціальні умови формувалися не лише економічними обставинами, але також цілеспрямованою політикою окупаційного режиму, що не передбачала жодного поліпшення становища місцевих громад. Натомість головною метою залишалось задоволення потреб німецької армії та економіки, причому ці цілі досягалися за рахунок експлуатації українського населення та його ресурсів [34, с. 270–278].

У перші місяці після встановлення нацистської окупації на території України спостерігалось певне пожвавлення культурного та освітнього життя. Це

було зумовлено тим, що окупаційна адміністрація ще не сформувала повністю систему контролю, що дало можливість частково відродити національні культурні та освітні процеси. Проте вже з кінця 1941 – початку 1942 року ситуація кардинально змінилася: культурне, освітнє й духовне життя було поставлене під жорсткий контроль і підпорядковане інтересам Третього рейху [36, с. 320–327].

На початковому етапі окупації в Україні активно відновлювалися школи, де навчання часто здійснювалося українською мовою. Велику увагу приділяли вивченню історії України, мови та літератури, зокрема творів, які раніше були заборонені радянською владою. Учителі самостійно розробляли навчальні програми та підручники, що сприяло певному національному піднесенню. Однак із посиленням окупаційної політики освітня система зазнала суттєвих обмежень. Було ліквідовано середню та вищу освіту, а навчання зведено до початкового рівня чотирикласних шкіл, де дітей навчали лише базових навичок: читання, письма, рахунку та фізичної праці. Вищі навчальні заклади були закриті, а їх матеріальна база розграбована. Водночас створювалися професійні школи та курси, які готували робочу силу для потреб німецької економіки [45, с. 210–218].

Важливу роль у культурному житті відігравала преса. У перші місяці окупації з'явилася значна кількість українських газет, які публікували матеріали з історії, літератури та культури, а також викривали злочини радянського режиму. Це сприяло зростанню національної свідомості населення. Проте згодом преса була повністю підпорядкована окупаційній владі. Газети перетворилися на інструмент пропаганди, а їх зміст контролювався німецькою адміністрацією. Багато видань було закрито, а їхні редактори та автори зазнали репресій [40, с. 177–184].

Відновлювали діяльність культурно-просвітницькі організації, зокрема «Просвіта», відкривалися театри, діяли хори, гуртки та інші творчі об'єднання. У містах відбувалися культурні заходи, використовувалася українська символіка, обговорювалися питання майбутнього державного розвитку. Однак уже в 1942 році окупаційна влада розпочала систематичне згортання культурного життя. Було ліквідовано більшість культурних організацій, закрито театри, бібліотеки та

інші осередки культури. Репертуар театрів підпорядковувався ідеологічним вимогам, а культурна діяльність населення суттєво обмежувалася [54, с. 238–245].

Певне відродження спостерігалось і в релігійному житті. Відновлювали діяльність церкви, відкривалися храми, зростала релігійна активність населення. Було створено кілька православних церковних структур, які діяли паралельно. Разом із тим окупаційна влада намагалася контролювати церковне життя та використовувати його у власних інтересах. Вона підтримувала розкол між різними конфесіями, щоб запобігти їх об'єднанню, і суворо забороняла втручання церкви в політичні питання [36, с. 301–309].

Повсякденне життя населення в умовах окупації було вкрай складним. Люди жили в атмосфері постійного страху через репресії, облави та примусові роботи. Значна частина населення перебувала у стані бідності та нестачі продовольства. Багато молодих людей вивозили до Німеччини на примусові роботи, що руйнувало сім'ї та погіршувало демографічну ситуацію. Культурне життя також обмежувалося страхом і контролем. Люди уникали відвідування театрів та інших громадських місць через небезпеку облав. Усі сфери життя перебували під постійним наглядом окупаційної влади. Окремою складовою окупаційної політики стало масове пограбування культурних цінностей. Із музеїв, бібліотек та архівів України вивозилися картини, книги, рукописи, історичні документи та інші цінності. Значна частина культурної спадщини була безповоротно втрачена або знищена. Це завдало величезної шкоди культурному розвитку України [60, с. 198–206].

Отже, аналіз політики нацистської Німеччини на окупованих українських територіях показує, що вона була цілеспрямованою, жорсткою та спрямованою передусім на використання ресурсів країни у власних інтересах. Усі сфери життя населення поступово опинилися під повним контролем окупаційної влади, яка підпорядковувала їх потребам війни та економіки Третього рейху. Так званий «новий порядок» не передбачав розвитку чи покращення умов життя, а був системою, що забезпечувала експлуатацію територій і людей. Економічне життя України зазнало глибоких змін і значного занепаду. Промисловість втратила свою

потужність через руйнування, вивезення обладнання та переорієнтацію виробництва на потреби німецької армії. Сільське господарство, яке мало велике значення для окупантів, опинилося під суворим контролем і постійним тиском. Селяни змушені були виконувати обов'язкові поставки продукції, часто залишаючись без необхідного для власного життя. Попри спроби реформування, ці зміни не покращили ситуацію, а лише посилили залежність населення від окупаційної адміністрації. Соціальні умови життя різко погіршилися. Люди опинилися в ситуації постійної нестачі продуктів, низьких доходів і відсутності стабільності. Багатьох примусово залучали до важкої праці як на місці, так і за межами України. Вивезення населення до Німеччини роз'єднувало сім'ї та впливало на демографічну ситуацію. Повсякденне життя проходило в атмосфері страху, контролю та невпевненості в завтрашньому дні [36, с. 289–296].

Трансформації у культурно-освітній сфері супроводжувалися зведенням освіти до початкового рівня та підпорядкуванням культури завданням нацистської пропаганди. Вивезення й нищення культурних цінностей, поряд із жорсткими репресіями та економічним тиском, швидко нівелювали початкові сподівання населення на позитивні зміни. Усвідомлення справжнього характеру окупаційної політики зумовило зростання невдоволення та активізацію підпільно-партизанського руху. У підсумку окупаційний режим спричинив глибоку системну кризу, що виявилася в економічному занепаді та соціально-культурній деградації. Неefективність такої моделі управління та наростаючий народний опір стали ключовими чинниками остаточного краху окупаційної системи в Україні [42, с. 361–367].

РОЗДІЛ 3

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Після виснажливих років Першої світової війни, революційних потрясінь і затятої боротьби за незалежність України, знесилену та зменшену до мінімуму

регулярну українську армію змусили залишити батьківщину. 21 листопада 1920 року її бійці були інтерновані до таборів у Чехословаччині, Польщі та Румунії. Три роки національно-визвольної боротьби призвели лише до того, що українське питання у Версальській Європі стало ще більш заплутаним і непевним, ніж було на початку війни у 1914 році. Українські етнічні території, які зазнали несправедливого перекроювання, поділили між собою чотири держави, що мали абсолютно різні підходи до вирішення "української проблеми". Такий розподіл земель сформував глибоко складну політичну ситуацію мільйони українців опинилися під чужоземною владою, в умовах повної відсутності перспектив для національного самовизначення [61, с. 398–404].

Поразка у боротьбі за незалежність України спричинила масовий відтік політичної еміграції до різних країн Європи. Особливо помітним було поповнення цієї хвилі з другої половини 1920 року, коли серед емігрантів опинилися численні старшини армій УНР і ЗУНР. Однак їхнє здивування було велике, коли стало очевидним, що навіть у вигнанні українські політики продовжували вести міжусобні конфлікти, які були притаманні їм і раніше. Полковник Євген Коновалець, колишній командир корпусу Січових стрільців, гірко констатував, що еміграція втратила розуміння ключових завдань політичного вигнання і спрямувала всі сили на безплідні внутрішні чвари. Це викликало глибоке розчарування серед офіцерів, які вчергове переконалися, що саме політичні діячі зі своєю соціалістичною риторикою і браком дисципліни стали однією з головних перешкод у побудові боєздатної української армії. Додатково, оцінка представників німецької військової місії навесні 1918 року була небезсторонньою. Вони зневажливо описували Збройні сили УНР як хаотичне збіговисько найманців, що складалося з колишніх солдатів і офіцерів, безробітних і авантюристів. Особливо колоритно німці згадували їхній зовнішній вигляд екстравагантний одяг з фантастичними головними уборами, які нагадували комбінацію козацького й татарського стилю, схожі на довгі барвисті ковпаки [27, с. 18–24].

Недостойна поведінка української політичної еміграції сприяла формуванню серед учорашніх бойових офіцерів переконання, що інтелектуалізм і раціональність у політиці неефективні, суперечливі, схильні до нерішучості, а демократичні процедури занадто слабкі, занепадницькі й підпорядковані впливу матеріальних інтересів. Щоб уникнути виснажливих і заплутаних міжпартійних конфліктів, групи українських фронтових ветеранів вирішили самотужки стати до боротьби за місце в історії, об'єднавшись у єдиний бойовий формування. У серпні 1920 року в Празі колишні старшини корпусу Січових стрільців заснували Українську військову організацію першу структуру, яка прагнула згуртувати військових професіоналів навколо ідеї відновлення збройної боротьби за незалежність країни [29, с. 31–37].

Одним із ключових чинників, що сприяли формуванню українського визвольного руху, став офіційний терор, розгорнутий відновленою Річчю Посполитою проти українців, починаючи з кінця 1919 року. За деякими даними, вже на початку 1920 року понад сто тисяч українців опинилися у польських концентраційних таборах. Такі масові репресії неминуче викликали сильну протидію серед українського населення Галичини, Волині та Закерзоння. Мирні засоби боротьби виявилися малоефективними проти систематичних утисків і переслідувань, яких зазнавала українська громада на окупованих територіях. Польська влада провадила політику асиміляції та денаціоналізації, відбираючи права на освіту рідною мовою, обмежуючи можливості для релігійної практики та економічної діяльності [54, с. 52–59].

У період із 1920 по 1923 роки в колах галицьких демократичних сил виникало незвичне для них посилення радикалізму і непримиренності щодо польської влади. Особливо помітним це стало у зверненні уряду Західноукраїнської Народної Республіки до громадян Галичини 1922 року у зв'язку з виборами до польського Сейму. У цьому маніфесті Польщу відкрито називали вічним історичним ворогом українського народу. У документі згадувалися століття утисків, принижень і несправедливостей, яких українці зазнавали від польського боку, починаючи ще з XIV століття. Автори звернення

характеризували поляків зневажливими термінами, такими як "ляхи" або "підлі ляхи", звинувачуючи їх у нехтуванні міжнародними угодами. Українців же, які наважилися б взяти участь у виборах до польського парламенту, ще до того охрестили "хрунями-зрадниками". Ці різкі заяви демонстрували масштаб гіркоти і розпачу, які охопили широкі верстви українського суспільства після поразки визвольної боротьби [27, с. 41–46].

Рішучим поворотом у формуванні настроїв українського суспільства стало рішення Ради Послів у Парижі, ухвалене 17 березня 1923 року, яке визнало за Польщею право управляти окупованими територіями Західної України. У відповідь на це, через два дні, Українська військова організація організувала у Львові масштабний мітинг, на який зібралися тисячі українців. Під час заходу всі присутні урочисто поклялися продовжувати боротьбу проти польської влади. Таким чином, західноукраїнські землі були остаточно включені до складу унітарної польської держави за згоди країн-переможниць Антанти, причому будь-які автономні права для цих територій навіть не передбачалися. Це рішення стало серйозним ударом для тих українських політичних угруповань, які ще сподівалися на більш прихильну політику Антанти в українському питанні [29, с. 58–64].

Після ухвалення рішення Радою Амбасадорів перед українськими політичними силами постали два можливих шляхи подальшої діяльності. Перший шлях полягав у рішучому спротиві польській окупації всіма доступними засобами та негайному розірванні відносин із державами, які підтримували несправедливі положення Версальського миру, що фактично означало перехід до табору реваншистів. Другий шлях передбачав угодовські позиції щодо польської держави та боротьбу за права української спільноти в рамках чинного польського законодавства. Саме цей шлях обрали демократи [54, с. 66–71].

Юридичне закріплення статусу українських етнічних територій у міжвоєнній Польщі дало можливість лояльно налаштованим українцям створювати легальні політичні партії. До цих угруповань приєдналася частина колишніх членів Української військової організації. З часом демократи почали

втрачати дух протистояння полякам, і значна їх частина залишила лави радикального руху в 1923 році, після остаточного включення західноукраїнських земель до складу унітарної польської держави без надання їм жодної автономії [40, с. 88–94].

Розкол у рядах організації пояснюється не лише політичною ситуацією, а й неприйняттям багатьма її членами практики терору та спричинених нею невинуватих людських втрат. Від того моменту, як зазначав відомий діяч Зиновій Книш, Українська військова організація почала все більше інтегрувати націоналістичні елементи, поступово змінюючи свій вектор у бік українського націоналізму. Попри те, що цей напрям тоді ще не був повністю сформований як ідеологічно, так і організаційно, він став визначальним для подальшої діяльності організації [34, с. 118–123].

Першою світовою війною ознаменувався найпотужніший сплеск європейського націоналізму. Саме вона сприяла стрімкому поширенню цієї ідеології, що в результаті призвело до краху багатонаціональних імперій і створення численних національних держав, зосереджених переважно в Центральній і Східній Європі. Як тонко підмітив французький історик Раймон Арон, Європа тоді розпалася на держави, які проголошували суверенітет, однак більшість із них фактично не мали повноцінного національного характеру, ані в теорії, ані на практиці. Війна, що розпочалася в 1914 році, досягла надзвичайної інтенсивності у перехідний період між епохою традиційних династичних утворень і формуванням національних держав [27, с. 72–79].

Проте для багатьох народів, серед яких і українці, ця війна не стала виходом із багатовікової бездержавності. Нерідко складалося враження, що зловісні передбачення Фрідріха Енгельса про "відсталі аграрні слов'янські нації", які могли стати здобиччю сильніших сусідів, ось-ось здійсняться. Водночас навіть деякі з великодержавних націй, що володіли потужними можливостями, опинилися після закінчення війни у ситуації приниження та розчарування своїм геополітичним статусом. Така недосконала рівновага породила крайню

радикалізацію націоналізму, на основі якого почали формуватись нові, доти не знані ідеологічні течії [29, с. 84–89].

Поява сучасних засобів комунікації, масового впливу на свідомість людей і динамічний розвиток нових соціально-економічних відносин спричинили безпрецедентне зростання національної самосвідомості в Європі. Колись слабкі та роздроблені європейські держави починають об'єднуватися, а серед бездержавних народів набирають сили рухи за досягнення незалежності й суверенітету. Екстремальні прояви націоналізму набули в ті часи величезної популярності. Це не оминуло і середовище української еміграції, а також радикально налаштовану молодь Західної України: у 1920-х роках були створені такі націонал-радикальні організації, як Групи української націоналістичної молоді, Легіон українських націоналістів, Союз української націоналістичної молоді та інші [27, с. 91–98].

Сприятливі соціально-політичні обставини дозволили лідерам українського націоналістичного руху ставити перед собою амбітні цілі, що включали глобальне перевиховання суспільства й докорінну зміну його світогляду. Ідеї інтегрального націоналізму гармонійно поєднувалися з мілітаристськими настроями колишніх військових, які невдовзі стали ключовими фігурами в керівництві цих організацій. Серед найважливіших якостей, які намагалися прищепити своїм послідовникам ідеологи націоналізму, були дисципліна, самовідданість, фанатична віра в ідею, рішучість, жертвність і непримиренна ненависть до супротивників [29, с. 101–108].

Польські політичні оглядачі того часу були змушені визнати, що таємнича Організація українських націоналістів значно перевершує за своєю впливовістю всі українські легальні політичні партії разом узяті. Вона домінує серед молоді, формує громадську думку і діє у настільки стрімкому темпі, що здатна залучати маси до революційного руху. Поляки зазначали, що час працює проти них, адже кожен староста в Малопольщі (Галичині) та навіть у Волині міг назвати низку сіл, які ще нещодавно залишалися пасивними, а тепер активно прагнуть боротьби і залучаються до антидержавних дій. Це свідчило про зростання впливу противника

та дедалі більшу втрату польською державою впливу серед українського населення [27, с. 112–118].

Якщо використати термінологію відомого британського історика Арнольда Тойнбі, можна стверджувати, що радикальні прояви націоналізму стали реакцією гнобленої української громади на зовнішній тиск з боку польської держави. Західноукраїнська молодь у міжвоєнний період відчувала себе глибоко дискримінованою та приниженою, що створювало сприятливий ґрунт для поширення радикальних ідей. У результаті це сприяло формуванню впливового визвольного руху, який згодом відіграв значущу роль в історії України ХХ століття [29, с. 124–129].

ОУН постала як результат консолідації націоналістичних угруповань (СУНМ, ГУНМ, ЛУН та УВО), що стало реакцією на поразку визвольних змагань 1917–1921 років та неефективність традиційних партій. Провідну роль у цьому процесі відіграла Українська військова організація (УВО), яка виступила ініціатором створення радикальної моделі визвольного руху. Вирішальним етапом стала Берлінська конференція 1927 року, де після дискусій щодо структури руху було обрано шлях до централізації. Створений тоді Провід українських націоналістів (ПУН) під керівництвом Євгена Коновальця взяв на себе функцію координації сил до моменту їх повного об'єднання. Ідеологічну підготовку до заснування єдиної організації забезпечив часопис «Розбудова Нації», який став головним теоретичним органом українського націоналізму [55, с. 24–32].

Наступним важливим етапом у розвитку українського націоналістичного руху стала II Конференція українських націоналістів, яка пройшла 8–9 квітня 1928 року в Празі. Під час цього зібрання чітко окреслили позицію щодо легальних українських політичних партій: націоналісти відмежувалися від них, акцентуючи увагу на необхідності вибору незалежного революційного шляху боротьби. Ця конференція стала значущим кроком у підготовці до остаточного об'єднання, яке було реалізоване на Першому конгресі українських націоналістів у Відні, що проходив з 28 січня по 3 лютого 1929 року. Саме тоді офіційно створили Організацію українських націоналістів (ОУН), затвердили її програму, структуру

та керівні органи. Посаду голови Проводу українських націоналістів знову обійняв Євген Коновалець. Основною метою ОУН було відновлення незалежної і соборної української держави. Організація виступала за ведення революційної боротьби проти окупаційних режимів і прагнула згуртувати українців навколо ідеї державної самостійності. У 1930-х роках діяльність ОУН відбувалася переважно в підпіллі, особливо на територіях Західної України, що тоді перебували у складі Польщі. Учасники організації займалися пропагандою, політичним вихованням молоді, виконанням саботажних акцій і здійсненням замахів на представників окупаційної влади. У відповідь польська влада переслідувала членів ОУН, організовуючи масові арешти та відкриті судові процеси. Одним із найгучніших став суд після вбивства міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького у 1934 році, серед звинувачених тоді опинився і Степан Бандера [55, с. 40–48].

Переломним етапом в історії Організації Українських Націоналістів стала трагічна смерть Євгена Коновальця у 1938 році в Роттердамі, що була наслідком замаху, організованого радянськими спецслужбами. Ця подія стала каталізатором внутрішніх суперечностей в ОУН між різними поколіннями та їхніми політичними поглядами. Старше керівництво, яке здебільшого знаходилося в еміграції, обстоювало курс на стриману, централізовану та виважену політику. У протиположності їм молоде покоління діячів, загартоване в польських тюрмах, підпільній боротьбі та переживши репресії, закликала до більш рішучих і активних дій у визвольному русі. Зрештою, у 1940 році ці внутрішні розбіжності призвели до розколу організації на дві гілки: ОУН(м) під керівництвом Андрія Мельника та ОУН(б), яку очолив Степан Бандера. Мельниківці продовжували покладатися на авторитет старшого керівництва, акцентуючи увагу на дисципліні, ієрархічності та стриманій тактиці. Натомість прихильники Бандери пропагували революційний підхід, активізацію молодіжного підпілля і швидке розгортання боротьби всередині України. Таким чином, розкол став наслідком не лише персональних суперечок, але й принципово різних поглядів на майбутнє і тактику національного визвольного руху [29, с. 150–158].

З початком німецько-радянського конфлікту у 1941 році обидва напрямки Організації українських націоналістів (ОУН) прагнули скористатися військовою ситуацією для реалізації ідеї відновлення незалежної української держави, проте їх методи суттєво відрізнялися. Одним із найважливіших кроків, здійснених ОУН(б), стало проголошення Акта відновлення Української Держави у Львові 30 червня 1941 року. Ця подія, попри її символічне значення, не отримала підтримки з боку німецької влади. У її наслідок очільників організації, таких як Степан Бандера, Ярослав Стецько та інших, було затримано. Після цього стосунки між ОУН(б) і німецькими окупаційними структурами значно погіршилися. Згодом саме бандерівський осередок відіграв ключову роль у створенні Української повстанської армії (УПА), що стала важливою складовою організованого підпільного і збройного спротиву [28, с. 210–217].

Українська повстанська армія (УПА) постала в контексті Другої світової війни як військове формування, покликане реалізувати завдання українського національно-визвольного руху. Її виникнення було зумовлене складною ситуацією, яка склалася на українських землях, що одночасно перебували під контролем кількох ворогуючих сил. Українське населення зіштовхнулося з репресивною політикою німецького окупаційного режиму, діяльністю радянських партизанських загонів, які переслідували свої політичні інтереси, а також із польськими збройними формуваннями, що прагнули зберегти або відновити вплив на територіях Західної України. За таких обставин виникла нагальна потреба не лише у функціонуванні політичного підпілля, а й у створенні власних скоординованих військових структур, здатних обороняти місцеве населення, протистояти окупаційним владам і активно боротися за утвердження української державності [45, с. 142–149].

Створення першого підрозділу УПА у жовтні 1942 року на Поліссі за ініціативи Сергія Качинського («Остапа») було зумовлене стратегічними перевагами ландшафту та необхідністю захисту населення від багатовекторних загроз. Густі ліси й болота створювали ідеальні умови для партизанської війни, водночас регіон потерпав від німецьких репресій, нападів радянських партизанів

та польських збройних формувань. У таких умовах розгортання повстанських сил стало закономірною реакцією на потребу самооборони.

Згодом рух поширився на Волинь (зокрема, сотня «Довбешки-Коробки»). На початковому етапі діяльність УПА фокусувалася на протидії радянським та польським загонам, які дестабілізували українські села. Надалі пріоритет змістився у бік антинімецького опору: підрозділи атакували гарнізони, жандармерію та склади окупантів. Ключовими напрямками боротьби стали звільнення в'язнів, зрив економічних заготівель Рейху та саботаж примусової депортації населення до Німеччини [15, с. 184–191].

У 1943 році Українська Повстанська Армія (УПА) стрімко розширювалася. Перші переможні бої сприяли зростанню підтримки населення, через що до її лав масово приєднувалися мешканці Полісся та Волині. Важливим чинником у зміцненні сил УПА став перехід навесні 1943 року багатьох підрозділів української допоміжної поліції на бік повстанців. Це суттєво посилило армію як організаційно, так і у військовому аспекті, адже до неї прийшли люди з досвідом бойових дій та озброєнням. Завдяки цьому окремі сотні були переформовані у курені, а згодом почали утворюватися великі територіальні угруповання. На північно-західних теренах України сформувалася група УПА-Північ, керівником якої став Клим Савур (Роман Клячківський) [53, с. 302–309].

З часом повстанський рух набув ширшого масштабу, поширюючись на інші регіони України. Навесні 1943 року на Правобережжі стихійно виникали повстанські загони, зокрема в районах Холодного Яру та Уманщини. Для їх підтримки з Волині були направлені додаткові підрозділи, що дало змогу сформувати групу УПА-Південь. Улітку того ж року в Галичині розпочався процес трансформації Української Народної Самооборони у структури УПА, результатом чого стала поява групи УПА-Захід. На території Буковини та Бессарабії діяли загони, відомі як Буковинська Українська Самооборонна Армія, які згодом також увійшли до складу УПА. Таким чином, УПА перестала бути суто локальною силою волинсько-поліського регіону й переросла в загальноукраїнську визвольну формацію [15, с. 205–212].

У зв'язку із розширенням території діяльності та збільшенням кількості повстанських формувань виникла необхідність створення єдиного центру управління. З цією метою було організовано Головну команду УПА, а Крайовий військовий штаб Проводу ОУН трансформовано у Головний військовий штаб. Восени 1943 року командування УПА очолив Роман Шухевич, відомий під псевдонімом Тарас Чупринка. Саме під його керівництвом УПА сформувалася як більш структурована військова організація, у складі якої поєднувалися елементи регулярного війська та принципи партизанської боротьби. Повстанська армія мала чітку систему організації: територіальні групи, військові округи, курені, сотні, чоти та рої. Паралельно функціонувала розвинена мережа зв'язку, розвідки, пропаганди, медичного забезпечення, постачання та підпільного адміністративного управління [14, с. 228–235].

Структура УПА демонструвала прагнення її лідерів створити не просто спонтанний збройний рух, а впорядковану й дисципліновану військову силу. Основною одиницею були сотні, які об'єднувались у курені, а ті, своєю чергою, входили до складу більших територіальних об'єднань. Для підготовки командування відкривалися підстаршинські й старшинські школи, де майбутніх офіцерів навчали військової стратегії, організації партизанського спротиву, дисципліни, навичок розвідки, зв'язку й поводження зі зброєю. Такий рівень підготовки був життєво необхідним з огляду на складність умов, у яких діяла УПА, змушена протистояти чисельно переважаючим силам кількох супротивників одночасно [53, с. 315–321].

Основними завданнями Української Повстанської Армії були захист українського населення, боротьба проти окупантів і встановлення незалежної української держави. Повстанці не сприймали свою армію як тимчасове партизанське угруповання, а бачили її як фундаментальну військову опору майбутньої державності. УПА поєднувала військові дії з політичними цілями, прагнучи не лише завдати ударів ворогам, але й поширювати серед народу ідею незалежної України, сприяти самоорганізації суспільства, підтримувати дисципліну та вселяти віру в можливість боротьби за свободу. Реалізація цих

цілей включала оборону українських сіл, зрив каральних операцій, знищення ворожих форпостів, підтримку підпілля та збереження людського потенціалу в умовах війни та тиранії [15, с. 230–236].

Бойові операції УПА охоплювали різноманітні форми збройного спротиву. Армія вела бої проти німецьких поліцейських загонів, жандармерії, гестапо, охоронних підрозділів, каральних формувань та транспортних колон. Повстанці здійснювали напади на гарнізони, організовували засідки на шляхах, руйнували комунікації, звільняли ув'язнених з таборів і в'язниць, а також захоплювали зброю та спорядження ворога. Окрім цього, вони протистояли радянським партизанам, які намагалися просуватися західними територіями й встановити радянський контроль, а також боролися з польськими військово-політичними угрупованнями, що діяли на теренах Волині й Галичини. У багатьох регіонах їм вдалося значно обмежити вплив окупаційної влади: під контролем німців залишалися переважно великі міста, ключові дороги і залізниці, тоді як більша частина сільської місцевості перебувала в зоні впливу українського визвольного руху [14, с. 244–251].

Однією з ключових особливостей Української повстанської армії була партизанська тактика. УПА прагнула уникати довготривалих боїв на відкритих фронтах із потужними регулярними арміями, роблячи акцент на мобільності, використанні знань про місцевість, раптовості атак і швидкому відступі після виконання завдання. Завдяки цьому вона ефективно використовувала природні умови, такі як ліси, болота та гірські місцевості, а також розгалужену мережу схованок і підтримку місцевого населення. Це дозволяло УПА за обмежених ресурсів протистояти значно краще озброєним противникам. В окремих битвах повстанці зуміли завдати великих втрат навіть значним німецьким військовим угрупованням, забезпеченим артилерією, бронетехнікою й авіацією. Таким чином, УПА продемонструвала, що здатна виступати не лише як сила для локальної самооборони, але й як серйозний військовий фактор [53, с. 327–334].

Існування УПА значною мірою залежало від підтримки місцевого населення. Жителі сіл постачали продовольство, одяг, ліки, допомагали

облаштовувати схованки, доглядали поранених і передавали важливу інформацію про пересування ворога. Спираючись на народну підтримку, УПА вдавалося діяти навіть за умов постійного переслідування. Це є однією з принципових відмінностей УПА від звичайних нерегулярних загонів: вона базувалася на широкій підпільній мережі Організації українських націоналістів, прихильниках визвольного руху, зв'язкових, розвідниках і місцевому самоврядуванні в тих районах, де українське підпілля мало особливо сильний вплив. На початок 1944 року Українська повстанська армія (УПА) перетворилася на вагому військово-політичну силу. За наданими в уривку даними, її чисельність становила десятки тисяч бійців, а поряд із нею функціонувала розгалужена мережа українського підпілля, яка налічувала понад сто тисяч осіб. Ці показники ілюструють масштаб визвольного руху, хоча в наукових джерелах оцінки чисельності УПА можуть варіюватися. Однак безсумнівно, що станом на момент повернення радянської влади на західноукраїнській території УПА була добре організованою структурою, готовою продовжувати боротьбу в нових історичних умовах [15, с. 248–255].

Форми опору нацистському окупаційному режиму в Україні під час Другої світової війни були різноманітними й охоплювали як організовану збройну боротьбу, так і підпільну діяльність і акти саботажу. Українські території в умовах нацистської окупації стали ареною масового насильства, економічної експлуатації, депортації населення для примусової праці, терору проти цивільного населення та жорсткого придушення будь-яких проявів спротиву. У таких умовах боротьба з окупаційним режимом стала не лише формою захисту права на життя, але й важливим інструментом опору загарбникам. Основними складовими цього спротиву були партизанський рух, діяльність підпільних організацій, а також диверсії й саботаж на транспортних маршрутах, промислових підприємствах і в адміністративних установах окупантів [16, с. 118–126].

Одним із найвідоміших проявів спротиву нацистській окупації став радянський партизанський рух, організація якого розпочалася вже влітку 1941 року після вторгнення Німеччини в СРСР. Радянське керівництво закликала створювати партизанські загони, підпільні осередки та диверсійні групи в тилу

ворога. В Україні до цієї діяльності долучилися партійні органи, НКВС, місцеві активісти, а пізніше спеціально створені штаби для керування партизанською боротьбою. Вже у перші місяці війни в Україні почали діяти партизанські загони, зокрема в Київській, Житомирській областях та північних районах Лівобережжя. Однак на початку рух зіштовхнувся з численними проблемами: стрімке просування німецьких військ, обмежені запаси зброї, слабка координація дій, нестача матеріальної підтримки, а також негативне ставлення частини населення до радянської влади, особливо в західних регіонах [24, с. 278–286].

У 1941–1942 роках радянський партизанський рух поступово посилював свої позиції. Значний внесок у його організацію відіграло заснування у 1942 році Центрального штабу партизанського руху та Українського штабу партизанського руху, очолюваного Тимофієм Строкачем. Це дозволило покращити координацію дій, налагодити зв'язок із партизанськими загонами та забезпечити їх радіозв'язком, вибухівкою, зброєю і спеціалізованими фахівцями, такими як радисти й мінери. Серед найвідоміших радянських партизанських командирів в Україні можна відзначити Сидора Ковпака, Олексія Федорова, Олександра Сабурова та Михайла Наумова. Вони очолювали загони, які здійснювали глибокі рейди в тилу ворога, атакували гарнізони, поліцейські підрозділи, знищували штаби, транспорт та комунікації, завдаючи значної шкоди організації німецького тилу [14, с. 260–267].

Однією з найефективніших форм партизанської боротьби були диверсії на комунікаціях ворога. Партизани підривали ешелони, паровози, вагони, руйнували залізничні колії, мости та шосейні дороги, завдаючи значних втрат транспортній системі противника. Особливого розмаху така діяльність набула в 1943 році, коли партизанський рух став масовим. У цей період партизани почали відігравати не лише тактичну, а й оперативно-стратегічну роль. Їхні удари по залізничних магістралях і комунікаціях ускладнювали перекидання німецьких резервів, озброєння та техніки на фронт. Крім того, вони проводили розвідувальні операції, передаючи радянському командуванню ключову інформацію про переміщення

ворожих військ, розташування оборонних рубежів і стан тилкових об'єктів [24, с. 291–298].

Важливу роль у русі опору відіграло підпілля. На окупованих територіях діяли підпільні партійні, комсомольські та спеціалізовані диверсійні групи. До їхньої діяльності входило розповсюдження антинацистських листівок, встановлення зв'язків між осередками спротиву, збір розвідданих, вербування нових учасників, підготовка диверсійних акцій і координація допомоги партизанам. Найчастіше підпільники працювали в містах, де можливості для відкритої партизанської боротьби були обмежені. Вони впроваджувалися в структури окупаційної адміністрації, працювали на залізницях, у майстернях та на підприємствах, використовуючи ці позиції для саботажу й збору інформації. Саме завдяки діяльності міського й сільського підпілля збройний опір тривав навіть у тих регіонах, де дія великих партизанських загонів була практично неможливою [16, с. 134–140].

Саботаж був однією з найпоширеніших форм опору, яку здійснювали як організовані підпільні групи, так і окремі працівники на підприємствах, у сфері транспорту, сільському господарстві та установах окупаційної влади. Він проявлявся через навмисне псування техніки, сповільнення виробничих процесів, недотримання встановлених норм, а також через знищення або приховування матеріалів, продуктів і обладнання, призначених для використання німецькими окупантами. На транспорті саботаж включав зрив перевезень, пошкодження залізничних колій і вагонів; у промисловості виведення з ладу механізмів; у сільському господарстві приховування врожаю, худоби чи інвентарю. Хоча такі дії не мали масштабів збройного повстання, вони значно послаблювали економічний потенціал окупантів і перешкоджали виконанню їхніх планів щодо експлуатації місцевих ресурсів [24, с. 305–311].

Опір окупаційній владі в Україні не обмежувався лише радянським партизанським рухом. У західних регіонах важливу роль відігравали українські націоналістичні організації, зокрема підпілля ОУН та військові формування УПА. Їхня діяльність була спрямована проти німецького режиму, хоча цілі й політичні

погляди цих груп суттєво відрізнялися від радянських партизанів. Головним завданням націоналістичних сил було здобуття незалежності України, через що вони одночасно виступали проти як німецької, так і радянської влади, вважаючи обидві окупаційними режимами. Це створювало особливо складну ситуацію на західноукраїнських землях. На цій території діяли німецькі каральні органи, радянські партизани, українські націоналістичні групи та польські збройні формування. Така багатостороння конфронтація суттєво ускладнювала боротьбу і нерідко спричиняла суперечливі ситуації [14, с. 276–283].

У 1943 році радянські партизани вперше у значних масштабах зіткнулися на Волині та Поліссі з загонами УПА. Український націоналістичний рух суттєво впливав на характер опору в західних областях. Радянським партизанам не завжди вдавалося знайти підтримку серед місцевого населення, а подекуди їх навіть сприймали з відкритою ворожістю. Водночас ОУН і УПА мали опору на розгалужені підпільні мережі та підтримку значної частини української громади. Унаслідок цього боротьбу проти окупаційного режиму на території України неможливо звести до одного-єдиного напрямку чи моделі: опір мав різні політичні орієнтири, організаційні форми та характер ставлення населення, залежно від регіону [16, с. 146–152].

Однією з форм протистояння був пасивний опір місцевих жителів. Люди уникали примусового вивезення до Німеччини, ховали молодь, допомагали втікачам, саботували виконання наказів окупаційної влади, приховували продукти, худобу та господарські інструменти. Часто селяни забезпечували партизанів або підпільників харчами, надавали притулок, допомагали доглядати поранених. Такі дії далеко не завжди відображалися в офіційній документації, однак без них організовані форми боротьби були б значно слабшими. Саме щоденна підтримка місцевого населення створювала соціальне підґрунтя для тривалої й наполегливої боротьби [24, с. 318–324].

Радянський партизанський рух в Україні досяг свого піку в 1943 році. У цей час партизанські загони проводили масштабні рейди, здійснювали численні атаки на гарнізони, залізничні станції, комендатури, а також активно підривали ворожі

ешелони та мости. Вони надавали значну підтримку Червоній армії під час форсування Дніпра, організовуючи переправи, захищаючи плацдарми та передаючи цінні розвідувальні дані. У 1944 році, в ході завершального етапу звільнення України від німецької окупації, партизани продовжували активно діяти в тилу противника. Зокрема, їхні операції зосереджувалися у Волині, Поліссі, на західноукраїнських землях, а також на прилеглих територіях Польщі та Румунії. Проте зі швидким просуванням фронту і витісненням німецьких військ з України більшість великих партизанських формувань були поступово розформовані або залучені до нових операцій за межами країни [14, с. 289–296].

Взаємини українського визвольного руху з іншими військово-політичними силами під час Другої світової війни були надзвичайно непростими, суперечливими й динамічними. Їхній характер змінювався залежно від військово-політичної ситуації, географічного розташування та цілей кожної зі сторін. Основну увагу привертають взаємовідносини ОУН і УПА з німецькою окупаційною адміністрацією, радянськими партизанами та польським підпіллям. Усі ці сили діяли одночасно на українських територіях, переслідуючи свої інтереси, які нерідко були діаметрально протилежними, що ускладнювало співіснування. Внаслідок цього їхні відносини мали нестабільний характер, переважно виражаючись у вигляді конфліктів, ситуативного співробітництва, тимчасових домовленостей або відкритих бойових зіткнень [16, с. 160–168].

На початку війни відносини українського визвольного руху з німцями визначалися неоднозначністю. Окремі діячі ОУН сподівалися, що збройний конфлікт між Німеччиною та Радянським Союзом надасть можливість для відродження української державності. У цьому контексті 30 червня 1941 року у Львові було проголошено Акт відновлення Української Держави за ініціативою бандерівського крила ОУН. Проте німецьке керівництво не підтримало цього кроку, оскільки не планувало допустити існування незалежної України. Це швидко призвело до конфлікту між ОУН та нацистською владою: ключових лідерів ОУН(б), включаючи Степана Бандеру та Ярослава Стецька, заарештували,

а національно-визвольний рух зазнав жорстких репресій з боку окупантів [28, с. 224–231].

Репресивна та колоніальна політика Третього рейху — масові арешти, економічне пограбування та депортації — остаточно позбавила український визвольний рух ілюзій щодо союзницьких намірів Німеччини. У відповідь ОУН та УПА перейшли до активної збройної боротьби, атакуючи адміністративні установи, гарнізони, склади та каральні загони окупантів. Повстанські операції були спрямовані на визволення в'язнів, зрив реквізицій та дезорганізацію нацистського тилу. Попри ситуативні контакти на місцевому рівні для обміну інформацією чи координації дій, відносини залишалися конфронтаційними через кардинальну протилежність стратегічних цілей сторін [24, с. 338–345].

Не менш конфліктними були взаємини українського визвольного руху з радянськими партизанами. За своєю суттю радянський партизанський рух був частиною боротьби СРСР проти німців в Україні, однак водночас слугував інструментом для відновлення радянської влади в регіоні. Для ОУН і УПА це ставало загрозою повернення режиму, який асоціювався із політичними репресіями, Голодомором, ліквідацією традиції української державності та переслідуванням національного руху. У такому контексті радянські партизани розглядалися не як союзники у боротьбі проти спільного ворога, а як ідеологічні противники та носії іншої форми окупаційної політики [16, с. 174–181].

Цей конфлікт особливо загострився на теренах Волині і Полісся, де одночасно діяли радянські партизанські загони та підрозділи УПА. Обидві сили прагнули здобути контроль над територією, заручитися підтримкою місцевого населення, унормувати постачання ресурсів і нейтралізувати конкурента. Радянські партизани сприймали український визвольний рух як «націоналістичний» і ворожий до радянського режиму, вважаючи його об'єктом для ліквідації. Водночас УПА дивилась на радянських партизанів як на агентів нового більшовицького панування. Така взаємна неприязнь регулярно переходила у збройні сутички, засідки на розвідувальні групи, напади на табори, знищення постачальних маршрутів тощо. Проте, траплялися поодинокі випадки локальних

угод про ненапад, обмін полоненими чи навіть нейтралітет у окремих ситуаціях. Однак такі домовленості зазвичай мали тимчасовий характер і не впливали на загальну тенденцію протистояння [28, с. 240–247].

Протистояння з радянськими партизанами набувало не лише військового, а й політичного характеру. Обидві сторони змагалися за вплив на місцеве населення: ОУН і УПА орієнтувалися на ідеал незалежної України, тоді як радянські сили пропагували відновлення радянської моделі. Це зумовило пріоритетність питань пропаганди, контролю над сільською місцевістю, мобілізації молоді та забезпечення лояльності місцевих мешканців. У західноукраїнських районах УПА часто мала перевагу завдяки значній підтримці населення, тоді як радянські партизани оперували в менш сприятливих умовах. Це створювало додаткове напруження у їхніх стосунках із місцевими громадами й лише підсилювало конфлікт між радянськими підрозділами і українським підпіллям [24, с. 352–358].

Взаємини між українським визвольним рухом і польським підпіллям були надзвичайно напруженими, що має свої глибокі історичні корені. Вони беруть початок ще в міжвоєнний період, коли Західна Україна була у складі Польщі, а українці зазнавали дискримінації, політики колонізації та значного політичного тиску. Під час Другої світової війни польське підпілля, зокрема Армія Крайова та інші організації, прагнуло відновлення польської держави в її довоєнних кордонах, що включало Волинь, Східну Галичину та інші території, населені українцями. Ця позиція була неприйнятною для українського визвольного руху, адже ці землі розглядалися як невіддільна частина майбутньої незалежної України [16, с. 188–195].

Такі суперечності зумовили особливо жорстке протистояння на Волині та в Галичині. Обидві сторони прагнули закріпити свій контроль над цими територіями, домогтися лояльності населення та визначити майбутній політичний статус регіону. В умовах війни, розпаду державних структур і посилення жорстокості це переросло у криваве протистояння, що супроводжувалося взаємними атаками, помстою та численними жертвами серед мирних жителів.

Найбільш трагічними подіями стали події 1943 року на Волині, де конфлікт досяг апогею. Польське підпілля створювало озброєні бази та осередки самооборони, які Українська повстанська армія (УПА) сприймала як загрозу й потенційну основу для повернення польської влади. У свою чергу, польські формування нерідко взаємодіяли з іншими силами для боротьби проти українських підпільників і місцевого українського населення [28, с. 254–261].

Співвідносини з польським підпіллям не обмежувалися виключно постійною війною. У певних випадках, особливо ближче до завершення Другої світової війни, робилися спроби домовитися й укласти локальні угоди, що були продиктовані усвідомленням спільної загрози з боку Радянського Союзу. Деякі діячі українського та польського підпілля прагнули зменшити масштаби збройного протистояння або встановити тимчасове порозуміння. Однак ці ініціативи були запізненими та не могли повністю зупинити хвилю вже розпочатого насильства [33, с. 201–207].

Український національно-визвольний рух першої половини ХХ століття став закономірною реакцією на втрату державності та поразку змагань 1917–1921 років. Розчарування у традиційних партійних стратегіях, несправедливий повоєнний устрій та посилення репресій окупаційних режимів радикалізували суспільні настрої, особливо серед молоді. У міжвоєнний період утвердилося переконання в неефективності легальних методів боротьби, що стимулювало перехід до революційних моделей національного самозахисту. Створення Української військової організації, а згодом Організації українських націоналістів (ОУН) у 1929 році, стало кульмінацією цього процесу. ОУН сформувала цілеспрямоване підпілля, побудоване на засадах дисципліни та самопожертви, що ознаменувало новий етап скоординованої боротьби за політичну незалежність [40, с. 260–268].

У 1930-х роках ОУН перетворилася на впливову політичну силу, радикалізації якої сприяла польська політика пацифікації та дискримінації. Попри внутрішні кризи та розкол на ОУН(м) і ОУН(б) після загибелі Є. Коновальця, рух зберіг динаміку, адаптуючись до викликів Другої світової війни. Війна стала

переломним етапом: поразка спроб відновити державність у 1941 році через опір нацистського керівництва остаточно розвіяла ілюзії щодо союзу з Третім Рейхом. У результаті український визвольний рух перейшов до багатовекторної боротьби проти нацистського та радянського режимів, а також польських збройних формувань. У цій конфронтації кожна зі сторін розглядала Україну лише як геополітичний об'єкт, що змусило націоналістичне підпілля шукати власні ресурси для самозахисту [34, с. 360–368].

У таких історичних умовах виникнення Української повстанської армії (УПА) стало ключовою віхою боротьби за незалежність. УПА виступала не лише як військова складова руху, а й уособлювала ідею створення суверенної української збройної сили, здатної захищати населення, контролювати території та протистояти зовнішнім загрозам. Її еволюція від невеликих локальних загонів у Поліссі та Волині до масштабної, добре організованої загальноукраїнської структури з чіткою ієрархією, що включала Головну команду, військові округи, курені, сотні, забезпечувальні служби та систему підготовки кадрів, свідчить про високий рівень організаційної майстерності та стратегічного мислення. УПА не була стихійним явищем чи звичайним партизанським формуванням її поява відображала усвідомлену потребу у створенні національної збройної сили для захисту інтересів України в умовах, коли жодна зовнішня сила не була зацікавлена в її державності [34, с. 374–381].

Особливістю українського визвольного руху часів Другої світової війни став його багатовекторний характер. Взаємини УПА з німецькою адміністрацією, радянськими партизанами та польським підпіллям демонструють складність геополітичного становища: рух маневрував у мінливому ландшафті, відмовившись від спрощеної парадигми «свій–чужий». Тактичні сподівання на співпрацю з Німеччиною швидко змінилися відкритою конфронтацією через колоніальну політику нацистів. Конфлікт із радянськими партизанами мав ідейне підґрунтя (відновлення СРСР проти незалежності України), а протистояння з польським підпіллям обтяжувалося суперечками щодо майбутнього статусу

західноукраїнських земель. Ця автономність дій засвідчує прагнення руху бути самостійним суб'єктом боротьби за державність [28, с. 272–280].

Важливо, що опір не обмежувався діяльністю ОУН і УПА: значну роль відігравали радянський партизанський рух та розгалужене підпілля. Саботаж, диверсії, переховування молоді від депортацій та допомога переслідуваним свідчать, що українське суспільство не було пасивним об'єктом історії. Воно виробило різні моделі спротиву — від націоналістичної та радянської до локальної й пасивної, що знаменували боротьбу за життя, гідність і політичне майбутнє.

Отже, аналіз розвитку українського визвольного руху дозволяє стверджувати, що цей феномен був одним із найскладніших і водночас найпомітніших явищ в історії України ХХ століття. Його виникнення, еволюція, внутрішні суперечності, збройна боротьба, політичні амбіції та взаємини з іншими силами були зумовлені не абстрактними переконаннями, а конкретними історичними реаліями відсутністю державності, репресіями, окупацією, війною та прагненням право бути господарями на своїй землі. Незважаючи на численні поразки, втрати і неоднозначність окремих сторінок цього процесу, визвольний рух залишив глибокий слід у національній пам'яті, не тільки забезпечивши тяглість української державницької традиції, але й зробивши вагомий внесок у формування сучасного розуміння незалежності як найвищої політичної цінності. Відтак, дослідження цієї теми потребує не лише ретельного збору фактів, а й об'єктивного, уважного аналізу її багатовимірних і часто трагічних аспектів.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи результати проведеного дослідження окупаційної політики нацистської Німеччини на території дистрикту «Галичина» у 1941–1944 роках, можна сформулювати цілісну концепцію функціонування окупаційного режиму та національного спротиву в цей період. Підсумки роботи дозволяють стверджувати, що Друга світова війна стала для західноукраїнського регіону періодом докорінної трансформації всіх сфер суспільно-політичного життя, де колишні правові та адміністративні норми були заміщені жорсткою моделлю тоталітарного контролю Третього Рейху.

З'ясовано, що історичні передумови формування дистрикту «Галичина» були безпосередньо пов'язані з динамічними змінами геополітичної карти Європи після початку німецько-радянської війни. Процес переходу від тимчасової військової адміністрації до цивільного управління 1 серпня 1941 року став точкою відліку для впровадження особливого статусу регіону. Включення Галичини до складу Генеральної губернії, а не до Рейхскомісаріату «Україна», було зумовлене не лише прагматичними економічними інтересами групи Г. Франка, а й специфічним сприйняттям цього краю нацистською верхівкою як історично ближчого до центральноєвропейського політичного простору. Це рішення заклало підвалини для колоніальної експлуатації регіону, де українське населення опинилося в ситуації подвійної ізоляції — як від власних державницьких інституцій, так і від решти українських етнічних земель.

Адміністративно-політичний устрій дистрикту відображав сувору нацистську ієрархію, де вся вертикаль влади була монополізована німецьким чиновництвом. Дослідження структури окупаційного апарату дозволяє зробити висновок про його надзвичайну централізацію: від апарату губернатора у Львові до локальних староств, кожен крок адміністрації був спрямований на максимальне вилучення ресурсів. При цьому правове становище українців характеризувалося станом перманентного безправ'я. Нацистський «новий порядок» де-факто легалізував терор як основний засіб управління. Впровадження

системи спеціальних судів та розгалуженої мережі каральних органів, включаючи гестапо, жандармерію та поліцію безпеки, створило механізм тотального залякування. Будь-які спроби захисту національних прав або саботажу окупаційних наказів каралися за принципом колективної відповідальності, що робило повсякденне життя населення боротьбою за фізичне виживання.

Економічна політика нацистів у дистрикті мала виразно деструктивний характер для місцевого господарства. Пріоритетом окупаційної влади стало забезпечення потреб Вермахту за рахунок виснаження внутрішніх ресурсів Галичини. Система примусових «контингентів» на сільськогосподарську продукцію та непосильний податковий гніт призвели до деградації аграрного сектору та зубожіння селянства. Особливо трагічним аспектом став примусовий набір «остарбайтерів». Масштаби депортації української молоді до Німеччини набули характеру масового трудового рабства, що не лише знекровило трудовий потенціал регіону, а й залишило глибоку соціальну травму в пам'яті цілого покоління. Аналіз діяльності Українського центрального комітету (УЦК) під керівництвом В. Кубійовича підтверджує, що в таких екстремальних умовах легальні можливості для національного самозахисту були вкрай обмеженими. Попри це, УЦК зміг реалізувати низку гуманітарних та культурно-освітніх проєктів, які стали критично важливими для збереження національної ідентичності та надання допомоги найбільш вразливим верствам населення.

Ключовим елементом історичної ретроспективи цього періоду є український рух опору, який став закономірною відповіддю на колоніальну політику нацизму. Еволюція стратегії ОУН та розгортання бойових дій УПА засвідчили формування потужного суб'єкта боротьби, який відмовився від будь-яких ілюзій щодо співпраці з окупантами. Багатовекторність спротиву, що включала протистояння німецькій адміністрації, радянським партизанам та польським збройним формуванням, демонструє унікальну складність геополітичного положення українських сил. Водночас важливо підкреслити роль цивільного населення, чиї форми пасивного протесту — від ігнорування трудових повинностей до переховування переслідуваних — створили надійний тил для

підпілля. Це доводить, що опір не був лише справою окремих військових одиниць, а мав загальнонародний характер.

Підсумовуючи, слід наголосити, що окупаційний режим у дистрикті «Галичина» став періодом системного випробування української нації на стійкість. Незважаючи на досконалість нацистської каральної машини, окупантам не вдалося зламати волю народу до самовизначення. Спроба інтегрувати Галичину до складу «Великої Німеччини» через терор та експлуатацію зазнала поразки завдяки безперервній боротьбі українського визвольного руху. Досвід цього періоду є надзвичайно важливим для розуміння процесів формування сучасної національної ідентичності та підтверджує історичну тяглість боротьби України за свою державність і право бути самостійним суб'єктом міжнародних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Опубліковані джерела та документи

1. Архівні документи з історії Другої світової війни в Україні / упоряд. О. Лисенко. Київ : Наукова думка, 2013. 768 с.
2. Документи і матеріали з історії Організації українських націоналістів та Української повстанської армії / упоряд. В. Сергійчук. Київ : Дніпро, 2005. 704 с.
3. Дистрикт Галичина 1941–1944 : документи і матеріали / упоряд. М. Кугутяк. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. 420 с.
4. Генеральна губернія 1939–1945 : документи та матеріали / упоряд. В. Косик. Львів : Інститут українознавства, 1997. 384 с.
5. Літопис УПА : у 50 т. Львів : Літопис УПА, 1976–2010.
6. Нюрнберзький процес : зб. матеріалів : у 8 т. Київ : Юрінком Інтер, 2004.
7. ОУН і УПА в 1944 році : документи / упоряд. С. Кокін. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. 292 с.
8. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА / за ред. С. Кульчицького. Київ : Наукова думка, 2005. 72 с.
9. Політична історія України ХХ століття : у 6 т. Т. 4 : Україна у Другій світовій війні (1939–1945) / ред. І. Ф. Курас. Київ : Генеза, 2003. 584 с.
10. Україна в Другій світовій війні : погляд з ХХІ століття : історичні нариси : у 2 кн. / за ред. В. Смолія. Київ : Наукова думка, 2011.
11. Україна в полум'ї війни 1941–1945 / за ред. В. Смолія. Київ : Україна, 2005. 560 с.
12. Україна в роки Другої світової війни : документи і матеріали. Київ : Політвидав України, 1985. 736 с.
13. Українське державотворення : невитребуваний потенціал / за ред. О. Рубльова. Київ : Либідь, 1997. 560 с.
14. Українське повсякдення в роки німецької окупації : збірник документів / упоряд. О. Перехрест. Черкаси : Вертикаль, 2011. 310 с.
15. Друга світова війна в історичній пам'яті України : зб. наук. праць. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. 247 с.

16. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2003–2013.

Преса досліджуваного періоду

17. Вільне слово. Дрогобич, 1941–1944.
 18. Голос Підкарпаття. Станіславів, 1941–1944.
 19. Волинь. Рівне, 1941–1944.
 20. Краківські вісті. Краків ; Львів, 1940–1945.
 21. Львівські вісті. Львів, 1941–1944.
 22. Наші дні. Львів, 1942–1944.
 23. Рідна земля. Львів, 1941–1944.
 24. Самостійна Україна. Львів, 1941–1944.
 25. Тернопільський голос. Тернопіль, 1941–1944.
 26. Українські щоденні вісті. Львів, 1941–1944.

Мемуари

27. Гайке В.-Д. Українська дивізія «Галичина». Торонто ; Париж ; Мюнхен, 1970. 278 с.
 28. Кубійович В. Мені 85. Париж ; Мюнхен : Молоде життя, 1985. 639 с.
 29. Кук В. Спогади і роздуми. Київ : Інститут історії України НАН України, 2007. 256 с.
 30. Рожкова Л. Повсякденне життя у роки нацистської окупації (за спогадами сумчан). Суми : Університетська книга, 2010. 198 с.
 31. Спогади про життя під час німецької окупації / упоряд. О. Гончаренко. Київ : Смолоскип, 2009. 340 с.
 32. Спогади учасників українського визвольного руху / упоряд. М. Романюк. Львів : Літопис УПА, 2008. 412 с.
 33. Старка В. Повсякденне життя західноукраїнського села (1939–1953 рр.). Тернопіль : Астон, 2019. 540 с.
 34. Стельмашук Ю. Спогади повстанця. Львів : Червона калина, 1995. 214 с.
 35. Шухевич Ю. Моє життя : спогади. Львів : Сполом, 2003. 320 с.

Монографії

36. Беркгоф К. Жнива розпачу : життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ : Критика, 2011. 456 с.
37. Боряк Т. Населення України в роки Другої світової війни. Київ : Інститут історії України НАН України, 2003. 210 с.
38. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942–1947. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 288 с.
39. Верменич Я. Соціальна історія України. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. 340 с.
40. Ветров І. Фінансово-економічна політика окупаційної влади в Україні. Київ : Інститут історії України НАН України, 2000. 190 с.
41. Грицак Я. Нариси з історії України : формування модерної української нації. Київ : Генеза, 1996. 360 с.
42. Грицак Я. Подолати минуле : глобальна історія України. Київ : Портал, 2021. 416 с.
43. Даниленко В. Рух опору в Україні в роки Другої світової війни. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. 512 с.
44. Дробович Я. Нацистський окупаційний режим в Україні. Київ : Основи, 2006. 280 с.
45. Кентій А. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 287 с.
46. Киричук Ю. Історія УПА. Тернопіль : Джура, 2004. 412 с.
47. Коваль М. Україна в Другій світовій війні. Київ : Альтернативи, 1999. 336 с.
48. Коляда І. Повсякденне життя населення України в роки війни. Київ : Балтія-Друк, 2010. 320 с.
49. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж ; Нью-Йорк ; Львів : НТШ, 1993. 660 с.
50. Кульчицький С. Україна в роки Другої світової війни. Київ : Альтернативи, 2005. 512 с.
51. Лисенко О. Окупаційний режим в Україні 1941–1944 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 2001. 304 с.
52. Лисенко О. Україна у Другій світовій війні. Київ : Генеза, 2004. 368 с.
53. Марочко В. Економічна історія України. Київ : Генеза, 2011. 504 с.
54. Мирчук П. Нарис історії Організації українських націоналістів. Мюнхен ; Лондон ; Нью-Йорк : Українське видавництво, 1968. 639 с.

55. Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла». Краків : Літопис, 2013. 520 с.
56. Патриляк І. Військова діяльність ОУН(б) у 1940–1942 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 2004. 598 с.
57. Патриляк І., Боровик М. Україна в роки Другої світової війни : спроба нового концептуального погляду. Київ : Наукова думка, 2010. 590 с.
58. Перехрест О. Сільське господарство України в період нацистської окупації. Київ : Логос, 2008. 448 с.
59. Плохій С. Брама Європи. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 496 с.
60. Славінський М. Українське підпілля в роки війни. Київ : Смолоскип, 2003. 288 с.
61. Снайдер Т. Криваві землі : Європа між Гітлером і Сталіним. Київ : Грані-Т, 2011. 448 с.
62. Субтельний О. Україна : історія. Київ : Либідь, 1991. 512 с.
63. Торжецький Р. Українці і поляки у ХХ столітті. Варшава : Наукове видавництво PWN, 1993. 302 с.
64. Чайковський А. Невідома війна : партизанський рух в Україні 1941–1944 рр. Київ : Україна, 1994. 256 с.

Наукові статті та збірники наукових праць

65. Війна. Окупація. Пам'ять : Примусові робітники з України в окупованій Європі : матеріали наук. конф. Київ : Інститут історії України НАН України, 2012. 240 с.
66. Гончаренко О. Повсякденне життя населення України в умовах нацистської окупації. Український історичний журнал. 2010. № 3. С. 45–59.
67. Кучерепа М. Дистрикт «Галичина» в системі німецького окупаційного режиму. Наукові записки Волинського національного університету. 2012. № 5. С. 112–120.
68. Лебедева Н. Політика Третього рейху щодо населення Галичини у 1941–1944 рр. Сторінки воєнної історії України. 2014. Вип. 18. С. 95–107.
69. Перехрест О. Соціально-економічне становище населення України в роки нацистської окупації. Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. 2009. Вип. 18. С. 203–214.
70. Стародубець Г. Українське населення дистрикту «Галичина» в умовах окупаційного режиму. Галичина. 2015. № 27. С. 134–142.